

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius
Darius Baronas

1

VILNIUS 2008

UDK 930.2(093)
Is81

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas
(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus
(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf
(Kylio universitetas)

Rimvydas Petrauskas
(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė
(Vilniaus universitetas)

Redkolegijos adresas:

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva
el. p. dubonis@istorija.lt

TURINYS

Pratarmė	7
----------------	---

Straipsniai ir studijos

Artūras Dubonis

Dvylika Traidenio valdymo metų: Haličo-Voluinės metraščio lietuviškųjų žinių informatyvumo klausimu	11
Twelve Years of Traidenis' Rule (About the Data on Lithuania in the Halych-Volhynian Chronicle). <i>Summary</i>	24

Darius Baronas

Pilėnai ir Margiris: faktai ir fikcijos	27
Pilėnai Castle and Duke Margiris in 1336: Facts and Fiction. <i>Summary</i>	64

Stephen C. Rowell

Ne visai primintinos kautynės: ką byloja šaltiniai apie 1399 m. mūšį ties Vorsklos upe?	67
An Almost Forgotten Conflict: What do the Sources Reveal of the Battle of Vorskla, 1399? <i>Summary</i>	89

Rimvydas Petrauskas

Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje	91
The Knights in the Grand Duchy of Lithuania Between the Late Fourteenth and Early Sixteenth Centuries. <i>Summary</i>	112

Eugenijus Saviščevas

Suvaldyti chaosą: bandymas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą	115
Ordering Chaos: An Attempt to Research Anew the Cartulary (ksiėga danin) of Grand Duke Casimir of Lithuania. <i>Summary</i>	173

Laimontas Karalius

Lietuvos Metrikos <i>knygų</i> vaidmuo Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje (problemos aktualumas ir tyrimo perspektyvos)	175
The Role of the Books of the Lithuanian Metrica in the Chancery of Grand Duke Alexander (1492–1506) (Relevance of the Issue and Research Prospects) <i>Summary</i>	215

<i>Raimonda Ragauskienė</i> Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.	219
Possibilities of Forgery of Gentry Documents in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth Century. <i>Summary</i>	248
<i>Jonas Drungilas</i> Jono Gruževskio archyvo registras (XVI a. pab.–XVII a. pr.)	251
Register of Jonas Gruževskis' Archive (Late-Sixteenth – Early-Seventeenth Centuries). <i>Summary</i>	265
<i>Stanislovas Pamerneckis</i> Lietuvos dvarų ūkinė dokumentacija: pajamų-išlaidų knygos XIX a. pirmojoje pusėje (Adutiškio dvaro archyvo pagrindu)	267
Economic Documentation of Lithuanian Estates: Early Nineteenth-Century Ledgers as Exemplified by the Holdings of the Archive of Adutiškis Estate. <i>Summary</i>	297
<i>Diskusija</i>	
<i>Algirdas Baliulis</i> . Lietuvos istorijos šaltinių, rašytų kirilica, kai kurios skelbimo problemos	299
Some Problems of the Publication of Lithuanian Historical Sources in the Cyrillic Script. <i>Summary</i>	314
<i>Šaltinio publikacija</i>	
Vilniaus vyskupo koadjutoriaus Jurgio Radvilos 1575 m. liepos 4 d. informacinis procesas (<i>parengė Darius Antanavičius</i>)	315
Processus Informativus of 4 July 1575 on Coadjutor Bishop Jurgis Radvilas of Vilnius (Edited by Darius Antanavičius). <i>Summary</i>	344
<i>Recenzijos, Anotacijos</i>	
<i>О. Купчинський. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Дослідження. Тексти. Львів, 2004, pp. 1282, [4]. 500 egz., 42 il. ISBN 966-7155-85-4 – (Artūras Dubonis) .....</i>	345
<i>Mindaugas Paknys. Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, 318 p. ISBN 9955-624-71-X – (Darius Baronas) .....</i>	346
Apie autorius	349
Autoriams	351
Guide for Authors	355

PILĖNAI IR MARGIRIS: FAKTAI IR FIKCIJOS

Darius Baronas

Ivadas

XIII–XV a. vykę lietuvių ir kryžiuočių karai šių laikų lietuvių istorinėje sąmonėje užima svarbią vietą. Iš gausybės to meto įvykių tik retas sulaukė tokio dėmesio ir susižavėjimo kaip 1336 m. Pilėnų pilies gynyba, kuri daugumos tautiečių akyse vis dar iškyla kaip nepaprasto lietuvių didvyriškumo pavyzdys. 2006 m. nuo šio įvykio sukako lygiai 670 metų. Tai ir paskatino atidžiau pasidomėti Pilėnų apgultį aprašiusiais šaltiniais, geriau susipažinti su šią problematiką tyrusių istorikų darbais. Pažinties rezultatas gerokai pranoko lūkesčius. Pasirodė, kad ilgą laiką savaime suprantamu laikytas vaizdinys kelia rimtų abejonių dėl jo pagrįstumo¹. Tai, kad iki pat 2006 m. Lietuvos akademinėje historiografijoje nebuvo rimtos šio vaizdinio alternatyvos², galima aiškinti keliais dalykais: a) Lietuvos historiografijoje vis dar nelengvai prigyja šiuolaikinei Europos medievistikai savaime suprantami metodai; b) nepakankamai aktyviai tiriami Viduramžių šaltiniai, apsiribojama „sausų“ faktų dėliojimu pagal historiografijoje nustovėjusį, dažnai nežinia iš kur „paveldėtą“ modelį, kuris šaltinių kritikos požiūriu nebūtinai ir ne visada pasirodo tinkamas; c) kyla įtarimas, kad istorikai tiesiog perėmė iš grožinės literatūros kūrinių „didvyriškųjų Pilėnų“ įvaizdį, kurį „sumokslino“ pasūdydami erudicinio pobūdžio informacija. Savo ruožtu švietimo darbuotojai – literatūros ir istorijos mokytojai – jį toliau platino tarp savo mokinių. Šito siekiant buvo netgi patraukliai išleista mokymo priemonių, kuriose labai įdomiai derinami moksliniai faktai ir literatūriniai pasažai³. Net ir akademinėje literatūroje kovą Pilėnuose galima išvysti kaip tautinio mentaliteto proveržį – mat tiek liaudis, tiek tuometinis elitas vienodai

¹ D. Baronas, „Pilėnai: skaudaus pralaimėjimo jubiliejus“, *Veidas* 2006 02 23, nr. 8, p. 42–44.

² Pirmuoju bandymu tenka laikyti pastabas, esančias straipsnyje: K. Gudmantas, „Senosios historiografijos iššūkis“, *Tarpdisciplininiai ryšiai lituanistikoje*, Vilnius, 1999, p. 91. Už šią nuorodą dėkoju cituojamo straipsnio autoriui (2007 12 03).

³ A. Nikžentaitis, *Pilėnų mįslė*, Vilnius, 1993. Taip pat žr. J. Jurginis, *Lietuvių epas: Didvyriai, karvedžiai, kunigaikščiai*, Kaunas, 1992, p. 122–125.

tvirtai laikėsi prieš akivaizdoje⁴. Lietuvos archeologai ir kraštotyrininkai iki pat šių dienų tebeieško Pilėnų pilies vietos⁵. 2006 m. gegužės 13 d. legendų apipintoje Puniuje buvo masiškai paminėtas Pilėnų „žygdarbis“ ir, atrodo, šios tradicijos bus laikomasi toliau⁶. Populiarumo aukštumose tebėra dar 1955 m. Vytauto Klovos sukurta opera „Pilėnai“⁷. Artėjant Lietuvos tūkstantmečiui (1009–2009) buvo planuota sukurti lietuvišką istorinį filmą „Margiris“ (režisierius Šarūnas Bartas). Matant tokią gausybę duomenų apie Margirio populiarumą, o dar pridėjus visą grupę lietuvių literatūros klasikų (pradedant M. Valančiumi ir baigiant V. Krėve), paskyrusių savo kūriniais garsiesiems Pilėnams, neturėtume stebėtis, kad romantinis Pilėnų įvaizdis daugeliui tapo kultiniu objektu, garsinamu paramoksliniais rašiniais⁸ arba ir tokiais, kuriuose nesivaržoma dergti kitokią nuomonę turintį autorių⁹.

Šiame straipsnyje nesiruošiamie ieškoti atsakymų į klausimus, kokį vaidmenį didvyriškieji Pilėnai suvaidino lietuvių tautinio atgimimo metu ir tarpukario Lietuvoje, kodėl jie buvo priimtini sovietiniam režimui, ką šio vaizdinio gajumas sako apie kai kurių šių laikų lietuvių sąmonės būklę. Šiame straipsnyje mums labiausiai rūpi patys šaltiniai ir Lietuvos istoriografija Pilėnų klausimu.

Istoriografinė byla

Tik nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje (1918–1940) susiklostė sąlygos formuoti akademinę Lietuvos istoriografiją. Tuo metu pasirodė iki tol nematyto lygio darbai lietuvių kalba, rašyti profesionalių istorikų. Didelė dalis šių darbų ir šiandien neprado savo aktualumo. Nagrinėjant trijų iškilųjų nepriklausomos Lietuvos istorikų – Juozo Jakšto, Zenono Ivinskio ir Adolfo Šapokos – darbus, kuriuose nagrinėta ar paliesta Pilėnų tema, atsiskleidžia ne tik „silpnosios“ vietos, apie kurias ką tik užsiminta ir kurioms buvo lemta daryti didelę įtaką formuojant lietuviškųjų istorijos vaizdinių pa-

⁴ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 118.

⁵ G. Zabiela, „Pilėnų pilies paieškos 1995 metais“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 350–353.

⁶ „Ant Margirio kalno bus paminėtas Pilėnų žygdarbis“, www.delfi.lt (2006 05 11).

⁷ Įdomu, kad beveik tuo pat metu vyko ir Punių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai. Aptariant jų rezultatus, vis buvo svarstoma Pilėnų egzistavimo šiame piliakalnyje galimybė (R. Volkaitė-Kulikauskienė, „Punių piliakalnio (Jiezno raj.) 1958–1959 m. tyrinėjimų rezultatai“, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1961, t. 3, p. 63. Taip pat žr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Punių piliakalnis*, Vilnius, 1974, p. 3–7, 27–29, 75–76.

⁸ R. Matulis, „Pilėnų tragedijai – 670 metų“, *Lietuvos Aidas* 2006 02 24, nr. 45 (9838), p. 1 ir 2. Bene geriausiai šio rašinio paramoksliskumas išryškėja toje vietoje, kur autoriaus vaizduotėje viduramžių krikščionys ima rodytis baisesni net už šiuolaikinius musulmonų teroristus. Visišku klaidiesiu reikia laikyti mintį, kad „XIV a. Bažnyčia laimino ištisų tautų išžudymą dėl tikėjimo“ (ten pat, p. 2).

⁹ T. Baranauskas, „Pilėnų gynėjai vietoj vergijos pasirinko mirtį“, www.omni.lt (2006 02 25). I. Baranauskienė, „Pilėnų gynėjai nenusipelnė pagarbos?!“, *Voruta* 2006 04 01, nr. 7 (601), p. 1 ir 6.

saulį, bet ir tie „stiprieji“ bruožai, kurie ilgą laiką buvo nepanaudoti ir neaktualizuoti vėliau rašiusių istorikų.

Įdomiu sutapimu nepriklausomos Lietuvos historiografiją Pilėnų klausimu geriausiai reprezentuojantys ką tik minėtų istorikų darbai pasirodė 1936 m., kai nuo Pilėnų įvykių buvo prabėgę lygiai 600 metų. Pilėnų apgultis buvo tik vienas epizodas plačiame J. Jakšto darbe apie Vokiečių ordino ir Lietuvos santykius Vytenio ir Gedimino laikais¹⁰, tad jam skirsime mažiau dėmesio negu Z. Ivinskio ir A. Šapokos straipsniams, parašytiems specialiai mus dominančia tema¹¹. Nors pastarųjų autorių straipsniai paskelbti periodinėje spaudoje ir skirti veikiau istorijos populiarinimui, negu analitiniam Pilėnų įvykio nagrinėjimui, jų moksliskumu nėra pagrindo abejoti. Šiuo atveju formalūs mokslinio straipsnio kriterijai tikrai neturi lemiamos reikšmės.

Z. Ivinskio ir A. Šapokos straipsniai rodo, kad juos rašę autoriai gerai suvokė istoriko darbo ir rašytojo kūrybos skirtumą, ir galime sakyti, kad jiems abiem rūpėjo istorinė tiesa. Z. Ivinskis stengiasi paieškoti „šiam įvykiui faktų tikrovės“ ir „gražų lietuvių kovų su kryžiuočiais epizodą priminti kronikų žinių akivaizdoje“¹². A. Šapokai taip pat rūpi „priminti, kas apie tą legendų išpuoštą įvykį yra randama patikimuose istorijos šaltiniuose“¹³. Abiem autoriams rūpi Pilėnų lokalizacijos klausimas, jiems abiem sveiką skepticizmą kelia kronikų pateikiami skaičiai ir abu jie įsivaizduoja, kad jų rekonstrukcija turi tvirtą *patikimų* šaltinių pamatą. Bet čia ir iškyla pati didžiausia problema: *kokių* šaltinių?

J. Jakštas, Z. Ivinskis, A. Šapoka ir absoliuti dauguma kitų Lietuvos istorikų laikėsi nuomonės, kad tarp ankstyvųjų šaltinių Vygando Marburgiečio kronika bus plačiausiai aprašiusi Pilėnų apgultį. Tokiai nuomonei galima tik pritarti, tačiau čia iškyla Vygando Marburgiečio kronikos „tikrojo“ teksto problema. Nuo seno žinoma, kad šios kronikos originalas buvo parašytas eiliuota vokiečių kalba apie 1394 m. Originalus kronikos tekstas mūsų dienų nepasiekė, išskyrus keletą fragmentų, išlikusių Prūsijos istoriko Kasparo Schützo (†1594 09 16) veikale *Historia Rerum Prussicarum*, paskelbtame spaudoje 1592 ir 1599 m.¹⁴ Dalis iš kronikos originalo paimtų žinių išliko ir kito XVI a.

¹⁰ J. Jakštas, „Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu“, *Senovė*, t. 2, 1936, p. 45–47.

¹¹ Z. Ivinskis, „Pilėnai ir Margis prieš 600 metų“, *Kardas*, nr. 23 (252), 1936, p. 614–617. Kiek vėliau Z. Ivinskis paskelbė dar vieną labai panašaus turinio straipsnį: Z. Ivinskis, „Didžioji 1336 m. tragedija Pilėnuose“, *Trimitas*, nr. 50, 1939, p. 1216–1218. A. Šapoka, „Pilėnų gynimas 1336 m. vasario 24–25 d.“, *Lietuvos Aidas* 1936 02 26, nr. 93 (2709), p. 4; tęsinys ten pat, 1936 02 27, nr. 94 (2710), p. 4.

¹² Z. Ivinskis, „Pilėnai ir Margis“, p. 614.

¹³ A. Šapoka, „Pilėnų gynimas 1336 m.“, *Lietuvos Aidas* 1936 02 26, nr. 93 (2709), p. 4.

¹⁴ *Historia Rerum Prussicarum, das ist warhaffte und eigentliche Beschreibung des Lande Preussen, jrer Gelegenheit, Namen und Teilunge von del eltesten Königen an, derselben Regierung und Heidnischer Aufopfferung, auch vom Ursprung des Deutschen Ordens und was sich bey eins jeglichen Hohmeisters Leben und regierung zugetragen hat, vom ersten bis zum letzten, darinnen auch die Ankunft und*

Prūsijos kronikininko Stenzelio Bornbacho (†1597 03 27) 1290–1394 m. Prūsijos istorijos žinių sąvade¹⁵. Laimė, mūsų laikus pasiekė prozinis kronikos vertimas į lotynų kalbą, kurį Lenkijos istoriko Jono Dlugošo (1415–1480) pavedimu atliko Konradas Geselenas, dvasininkas iš Torūnės¹⁶. Šis vertimas nėra tobulas, jis buvo parengtas paskubomis (1464 m. per 22 dienas¹⁷), jame yra klaidų ir netikslumų. Ypač prastą nuomonę apie šį vertimą turėjo vienas iš serijos *Scriptores Rerum Prussicarum* iniciatorių Maxas Töppenas¹⁸. Panašiai manė ir šios kronikos leidėjas Theodoras Hirschas, kuriam mūsų laikus pasiekusi Vygando Marburgiečio kronikos forma atrodė kaip siaubingas kevalas, trukdantis skintis kelią prie mokslui vertingų žinių branduolio¹⁹. Vedinas kuo geriausių ketinimų T. Hirschas pateikė rekonstrukcinį Vygando Marburgiečio kronikos leidimą, kurio pagrindu buvo pasirinktas lotyniškas kronikos vertimas, papildytas originaliais fragmentais ir perpasakojimais, perspausdintais iš S. Bornbacho ir K. Schützo istorinių veikalų. Mus dominantį Pilėnų epizodą lotynų kalba taip pat papildė gerokai ilgesnė K. Schützo veikalo ištrauka²⁰. T. Hirschas manė, kad būtent K. Schützo veikale išliko visas Vygando Marburgiečio kronikos epizodas apie Pilėnus, o vertėjas į lotynų kalbą bus perteikęs tik paskirus, iš visumos ištrauktus fragmentus²¹.

Jaunosios Lietuvos istorikams solidžios Vokietijos istoriografijos atstovo T. Hirscho autoritetas buvo toks didelis, kad dauguma Lietuvos istorijos tyrėjų šią jo nuomonę perėmė nekritiškai ir nepatikrinę. Tad nebuvo būtinybės lyginti lotyniško ir vokiško

*Erbawung der königlicher Stad Dantzig, und wie sie von Jaren zugenommen, fleissig und mit allen Ömbständen beschrieben und angezeigt wird, aus bewerter Schriften, Historien und Recessen, zusammengetragen und beschrieben durch M. Caspar Schützen, der Stad Dantzig Secretarium, bedruckt zu Zerbst durch BonaventurSchmid, Anno M.D.XCII [toliau – K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum* 1592].*

*Historia Rerum Prussicarum [...] durch M. Caspar Schützen, der Stadt Dantzig Secretarium. Hierzu ist kommen eine Continuation der Preussischen Chronika, von der Zeit an, da M. Caspar Schützen Historia endet, nemlich von dem 1525. Jahr, bis auff gegenwertige zeit, durch Herrn D. Davidem Chytraeum [...] Typis et sumtibus Grosianis gedruckt im Jahr nach Christi Geburt, M.D.XCIX [toliau – K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum* 1599].*

¹⁵ *Scriptores Rerum Prussicarum* [toliau – SRP], t. 2, parengė T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Leipzig, 1863, p. 434. S. Bornbachas buvo aistringas kronikų rinkėjas ir perrašinėtojas. 1564 m. užbaigtą jo kroniką sudaro keturi stori foliantai, šiuo metu saugomi Berlyno valstybinėje bibliotekoje (Stenzel Bornbach, *Cronica des Preussenlandes*, t. 1–4. Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. Boruss. I. 245–248; duomenys pateikti pagal: U. Arnold, *Studien zur preussischen Historiographie des 16. Jahrhunderts*, Bonn, 1967, p. 172–173, 230, 236).

¹⁶ M. Perlbach, „Der Uebersetzer des Wigands von Marburg“, *Altpreussische Monatsschrift*, t. 32, 1895, p. 413–414, 422.

¹⁷ SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, parengė T. Hirsch, p. 662.

¹⁸ M. Töppen, *Geschichte der preussischen Historiographie von Peter von Dusburg bis auf Kaspar Schütz*, Berlin, 1853, p. 29–32.

¹⁹ SRP, t. 2, p. 429.

²⁰ Ten pat, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 488–489.

²¹ Plg. ten pat, p. 489 (nuoroda nr. 251).

pasakojimo variantų ir „nereikėjo“ spręsti kai kurių elementarių šaltinio informacijos perteikimo problemų. Mūsų turimomis žiniomis, nė vienam iš Lietuvos istorikų nei anuomet 1936 m., nei iki pat 2006 m. rimtų abejonių nesukėlė visiškai formalus, plika akimi lengvai pastebimas ir kūrybinį nerimą turėjęs kelti dalykas: Vygando Marburgiečio kronikos originalas buvo eiliuotas, o K. Schützo veikalo ištrauka – prozos tekstas. Mums rūpimu požiūriu didžiausią kritinės istoriografijos aukštumą bus pasiekęs A. Šapoka, kuris, kaip sąžiningas mokslininkas, negalėjo nusišluoti savo nuogaštavimų dėl K. Schützo teksto patikimumo²².

Viduramžių istoriografijoje būta atvejų, kai kronika buvo verčiama iš vienos kalbos į kitą ir pan. Arčiausiai po ranka gulintis pavyzdys būtų Petro Dusburgiečio *Prūsijos Žemės kronikos* lotyniško teksto vertimas į vokiečių kalbą, kurį padarė jo amžininkas Mikalojus Jeroschinas. Išvertus šią kroniką, prozos tekstas tapo eiliuotas. Nors Jeroschino tekstas iš esmės gerai perteikia pirmavaizdį, vis dėlto ir jam būdingi tam tikri pakeitimai, praleidimai ar papildymai, galbūt atsiradę iš mūsų dienas nepasiekusių P. Dusburgiečio nuorašų²³. Žodžiu, situacija įprastinė dirbant su Viduramžių ar kurio kito laikotarpio giminiais tekstais, kurie specifinių bruožų įgavo tik jiems būdingoje terpėje. Aišku, kad prozos tekstas nėra tapatus eiliuotam net ir tuo atveju, kai vertėjas nedaro nieko kito, o tik verčia. Kalbant apie K. Schützo veikalą, reikia priminti, kad jis neskelbė Vygando Marburgiečio kronikos, jis nebuvo šaltinio leidėjas, o paprasčiausiai juo naudojosi. Tad šiuo atveju skirtumas tarp eiliuoto ir prozos teksto turėjo kelti rimtą klausimą dėl pirminio ir antrinio teksto santykio. Kiekvienam tyrėjui ši problema turėtų pasidaryti dar svarbesnė, kai jis, paėmęs į savo rankas K. Schützo veikalą, nesunkiai pastebės, kad jo autorius kartais pateikia *eiliuotą* Vygando Marburgiečio kronikos teksto fragmentų. Apie Pilėnus eiliuoto, t. y. originalaus, teksto nėra. Iš tiesų stulbina, kad niekam iš Pilėnų tema rašiusių istorikų, išskyrus A. Šapoką, net nebuvo kilęs įtarimas, ar tik nebus K. Schützas šiame epizode V. Marburgiečio teksto laisvai perpasakojęs papildydamas ir pagražindamas – juk tokiam darbui jis, kurį laiką (1562–1564) retoriką Karaliaučiaus universitete dėstęs asmuo, buvo profesionaliai pasiruošęs²⁴.

Dauguma lietuvių istorikų, skaitydami K. Schützo XVI a. tekstą, įsivaizdavo skaitą Vygando Marburgiečio Pilėnų epizodo originalų fragmentą²⁵. Net ir naujausioje Seno-

²² A. Šapoka, „Pilėnų gynimas“, *Lietuvos Aidas* 1936 02 26, nr. 93 (2709), p. 4.

²³ Plg. U. Arnold, *op. cit.*, p. 14, ir J. Wenta, *Studien über die Ordensgeschichtsschreibung am Beispiel Preußens*, Toruń, 2000, p. 221–223.

²⁴ P. H. Thielen, „Schütz, Caspar“, *Altpreuussische Biographie*, parengė K. Forstreuter, F. Gause, Marburg [1961], t. 2, d. 4, p. 642.

²⁵ Tam tikra išimtimi reikia laikyti prie lietuviško Vygando Marburgiečio kronikos vertimo pridėtus priedus, kuriuose teisingai nurodoma, kad juose pateikiami penkiolika K. Schützo „Prūsijos istorijos“ fragmentų ir dvi Vygando Marburgiečio kronikos vokiškojo originalo ištraukos (vertimai). Žr. Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas, Vilnius, 1998, p. 217.

sios Lietuvos istorijos mokslinėje sintetinėje studijoje vis dar galima perskaityti Vygando Marburgiečio kronikos fragmentą²⁶. Deja, šaltinių tyrimai rodo ką kita. Eilinį kartą tenka įsitikinti, kaip kartais pavojinga nekritiškai perimti svetimas nuomones. Neabejodami tuo, kad joks rimtas istorikas negali apsieiti be kitų savo cecho meistrų darbo, ir jausdami dėkingumą savo pirmtakams už jų pastangas parodyti faktinę Pilėnų tragedijos tikrovę, tikimės, kad ir šis tyrimas padės geriau pažinti mūsų žilą praeitį.

Lyginant Z. Ivinskio ir A. Šapokos straipsnius apie Pilėnus, negalima nepastebėti, kad pastarasis autorius pranoksta savo kolegą kaip geresnis šaltinių kritikas. Z. Ivinskiui K. Schützo istorinio veikalo epizodas yra „to fakto žymiai platesnė ištrauka“ iš Vygando Marburgiečio kronikos originalo²⁷, o A. Šapokai yra aišku, kad „deja, Schütze nėra patikimas istorikas. Ar viskas, ką jis sakosi imąs iš Vygando, iš tikro iš jo paimta, sunku pasakyti“²⁸. Dar geriau laiką pralenkęs A. Šapokos išžvalgumas matyti iš jo minties, kuriai visiškai pritariame: „Taigi, viskas yra pastatyta ant labai neaiškaus Vygando Marburgiečio pagrindo. Pirmasis tą įvykį plačiau išgarsino Schütze, dar prieš jį savotiškai padailino Dluogošas, vėliau Grunau, Stryjkovskis, Kojalavičius, Lucas Davidas, pagaliau Kotzebue, Voigt ir Narbutas, o iš šių paėmė poetai ir beletristai – Syrakomle, Kraševskis, Šiauleniškis. Tuo tarpu istorikas apie įvykį nedaug tegali pasakyti“²⁹. Tad sugretinę du iškilus Lietuvos istorikus, visai neketiname iškelti A. Šapokos Z. Ivinskio sąskaita, tik norime parodyti, kad jie iš esmės buvo to paties kalibro mokslininkai.

A. Šapokos išvalgos ir pastebėjimai negalėjo būti toliau plėtojami dėl gerai žinomų politinių ir socialinių kataklizmų, ištikusių Lietuvą Antrojo pasaulinio karo sukuryje. Sovietinėje Lietuvoje tarp lietuvių buvo aktyviai kultivuojamas aukos sindromas, dar net ir šiandien reikia rimtai įsiklausyti į Stepheno C. Rowello žodžius, kad dažno sovietinio istoriko rašinyje matome ne tiek Viduramžių realijas, kiek bolševikų fobijas, atsiradusias po 1945 m.³⁰ Tokį pat reiškinį galime nesunkiai užfiksuoti ir sovietinės Lietuvos istorikų raštuose apie Pilėnus. Istorikas Rokas Varakauskas rašė: „Toks vokiškųjų fašistų atgyvenų subruzdymas Vakarų Vokietijoje, jų avantiūristinės „Drang nach Osten“ svajonės, gyvai mums primena senus istorinius laikus, kai vokiečių feodalai organizuodavo žygius prieš lietuvius, primena tas mūsų tautos ir broliškųjų tautų liaudies kovas ir kančias, kurias jos pergyveno nuo vokiškųjų grobikų įvairiais laikais,

²⁶ A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 71. Kartu reikia pažymėti, kad šio veikalo autoriaus kritinė distancija tradicinio Pilėnų vaizdinio atžvilgiu, pripažįstant jį apaugus „įvairiomis interpretacijomis, vizijomis, stereotipais“, pasirodo visai korektiška (plg. ten pat).

²⁷ Z. Ivinskis, „Pilėnai ir Margis“, p. 615.

²⁸ A. Šapoka, „Pilėnų gynimas“, *Lietuvos Aidas* 1936 02 26, nr. 93 (2709), p. 4.

²⁹ A. Šapoka, „Pilėnų gynimas“, *Lietuvos Aidas* 1936 02 27, nr. 94 (2710), p. 4.

³⁰ S. C. Rowell, *Lithuania ascending: A pagan empire within East-Central Europe, 1295–1345*, Cambridge, 1994, p. 290.

primena mums ir šiurpios Pilėnų tragedijos, ir kitų baisių įvykių epizodus, šaukiančius mūsų žmones budėti ir stiprinti taiką³¹. Kolektyvinėje monografijoje *Lietuvių karas su kryžiuočiais* atsirado nepriklausomos Lietuvos istorikams pro akis praslydusi žinia apie „baisųjį“ popiežių: „1336 m. popiežiaus Benedikto XII šaukimu į Prūsus suplaukė daug feodalų iš Vokietijos bei Prancūzijos su ginkluotų karių būriais“³². Šitokią *vaizdavimo* būdą geriau galima suprasti prisimenant tai, kad sovietinėje Lietuvoje būdavo kalamos tokios ateistinės propagandos vinys kaip *Popiežiai lietuvių tautos priešai*³³. Galima tik pakartoti, kad sovietinė propaganda su tikru mokslu neturėjo nieko bendro. Reikia pabrėžti ir kitą tipišką reiškinį: ką tik pacituotuose veikaluose sovietinė propaganda jaukiai derėjo su suliteratūrintu ir šaltinių kritikos požiūriu silpnai suręstu Pilėnų gynybos vaizdiniu. Pastarasis buvo silpnesnis negu nepriklausomos Lietuvos istorikų. R. Varakauskas priekaištavo J. Jakštui dėl jo „nihilistinės pažiūros į šį įvykį“³⁴ ir nesugebėjo atskirti, kur paties J. Jakšto nuomonė apie įvykį, o kur – J. Jakšto nuomonė apie „Vygando Marburgiečio“ nuomonę³⁵. Sovietiškai „nihilistinė“, o išvertus į žmonių kalbą, „visai normali“ J. Jakšto mintis – „Kiek šiame aprašyme yra tiesos ir kiek prasimanyta, negalima, žinoma, patirti“³⁶, – sovietinėje Lietuvoje neturėjo sąlygų plėtotis. Minėtiems trims Lietuvos istorikams buvo priekaištauta dėl siekio pilėniečių kovą pavaizduoti „kaip kokią legendą“³⁷.

Kokybiškai naujesnius pokyčius galime fiksuoti tik paskutiniaisiais sovietų imperijos gyvavimo metais ir Lietuvos Atgimimo laikais. Jaunesnės kartos lietuvių istorikas Alvydas Nikžentaitis, susidomėjęs tikslesnės Pilėnų vietos nustatymu, priėjo visai tikėtiną išvadą, kad Pilėnų pilis bus, ko gero, stovėjusi Malovėnų piliakalnyje³⁸. A. Nikžentaitis pateikė ir gana įdomią mintį, kad Margiris buvo L. d. k. Gedimino (1316–1341) brolis³⁹. Vis dėlto A. Nikžentaitis požiūris į Pilėnų gynybą išliko tradiciškai „patikimas“: „Pilėnų gynėjų, vadovaujamų Margirio, narsa gerai visiems žinoma“⁴⁰.

³¹ R. Varakauskas, *Pilėnų gynimas*, Vilnius, 1960, p. 4.

³² *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, redagavo J. Jurginis, Vilnius, 1964, p. 216.

³³ P. Pakarklis, *Raštai: ateizmas*, Vilnius, 1987, p. 43–182.

³⁴ R. Varakauskas, *Pilėnų gynimas*, p. 6–7.

³⁵ Vygandą Marburgietį parašiau kabutėse, nes tai, ką J. Jakštas laikė tikroju Vygando Marburgiečio tekstu, tebuvo K. Schützo atpasakojimas, bet apie tai – toliau.

³⁶ J. Jakštas, *op. cit.*, p. 46.

³⁷ R. Varakauskas, *Didvyriškieji Pilėnai*, Vilnius, 1969, p. 8.

³⁸ A. Nikžentaitis, *Pilėnų mįslė*, p. 18–23, 37–38. A. Nikžentaitis, *Nuo Daumanto iki Gedimino: Ikkrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 5)*, Klaipėda, 1996, p. 67–68.

³⁹ A. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1989, p. 11.

⁴⁰ Ten pat, p. 48.

Bandant sudaryti pastaraisiais dešimtmečiais atliekamų Pilėnų tyrimų balansą, matyti, kad sovietinės Lietuvos historiografija šiuo požiūriu patyrė nuosmukį. Sovietinėje Lietuvoje šia tema rašę istorikai nepranoko A. Šapokos. Vis dėlto šis nuosmukis nebuvo tragiškas, jeigu neimsime domėn antivakarietiškos ideologijos apraiškų sovietinių istorikų darbuose. Jau minėjome, kad tarpukario Lietuvoje buvo žengti tik pirmieji žingsniai, bet jie buvo sunkūs dėl abejotinos vertės prielaidų ir nuomonių apie Vygando Marburgiečio tekstą. Atrodo, kad ir tie lietuvių istorikai, kurie pasitraukė į Laisvąjį pasaulį, neperžiūrėjo savo ankstesnių tyrimų rezultatų, o pasiliko jau gerai pravažinėtose vėžėse. Tai pasakytina apie Z. Ivinskį, kuris išėivijoje vis drąsiau Pilėnų didžiavyrius lygino su knygnešiais, partizanais ir rezistentais, kovojusiais už lietuvių ir Lietuvos nepriklausomybę⁴¹. Gerai suvokdami tokių palyginimų politinę-emocinę naudą Lietuvai tragišku metu, negalime nepastebėti, kad tokie tekstai vis labiau tolo nuo kritinės historiografijos kanonų. Jie vis labiau ėmė atspindėti ne keturioliktojo, bet dvidešimtojo amžiaus realijas. Vien politiškai-tautiškai korektiška nuostata negarantuoja moksliai nepriekaištingos pozicijos. Fiksuodami tokius dalykus galime teigti, kad tiek išėivijoje, tiek sovietinio mokslo baruose Pilėnų legenda buvo interpretuojama skirtinguose kontekstuose. Vieną interpretaciją galima pavadinti tautine-romantine („teisinga“), kitą – sovietine-internacionalistine („klaidinga“). Nors priešiški stovyklų kovotojai akcentavo skirtingas prasmes, jie maždaug vienodu atstumu buvo nutolę nuo tikrojo mokslo dirvonų. Kelias į mokslo dirvonus veda tik *per ad fontes*.

Įvykio rekonstrukcija

Pilėnų pilies puolimas, įvykęs 1336 m. vasario 25 d., buvo beveik vienu metu aprašytas daugelyje šaltinių. Norėtume juos trumpai pristatyti.

Sambijos kanauninko *Prūsijos istorijos santraukoje (Epitome gestorum Prussiae)* aprašyti visuotinės ir vietinės istorijos įvykiai nuo 3 iki 1338 m. Ši veikalą M. Töppenas buvo suskirstęs į devynias dalis ir suteikęs joms atskirus pavadinimus. W. Arndtas išskyrė trylika šio veikalą dalių. Viena žinia apie Pilėnus yra dešimtojoje dalyje, kurioje sugrupuotos žinios apie Vokiečių ordino 1249–1338 m. kovas su prūsais, lietuviais ir lenkais⁴². *Prūsijos istorijos santrauka* praneša, kad 1336 m. šv. Motiejaus dieną didysis Vokiečių ordino magistras užėmė Lietuvos pilį Pilėnus (Pillenen)⁴³. Kadangi 1336 m. buvo keltiniai, tai 1336 m. šv. Motiejaus diena buvo vasario

⁴¹ Plg. Z. Ivinskis, *Rinkiniai raštai*, t. 3: *Lietuvių kovos su vokiečių riteriais XIII–XV a.*, Roma, 1989, p. 70, 83–84, 447, 462, 469.

⁴² J. Wenta, *op. cit.*, p. 213.

⁴³ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum* [toliau – *MGH SS*] t. 19: *Canonici Sambiensis Annales*, parengė W. Arndt, Hannoverae, 1866, p. 703: „Anno Domini 1336 expugnatum fuit castrum Pillenen in Littovia per magistrum generalem Theodoricum de Aldenburg, in die Mathie“. Šis kūriny,

25 d. Kita žinia dar lakoniškiau pamini, kad Vokiečių ordino riterių kariuomenė 1336 m. nuniokojo lietuvių pilį su daug tūkstančių žmonių⁴⁴.

Lenkų istoriko Jarosława Wentos nuomone, *Prūsijos istorijos santrauką* sudaro originalūs analai, kurie buvo užrašinėjami iki 1338 m.⁴⁵ Šis istorikas taip pat pateikė naujų argumentų, rodančių, kad šių analų autorius galėjęs būti Petras Dusburgietis⁴⁶. Tokia nuomonė atrodo tikėtina, nors dar Gerardas Labuda ją vertino tik kaip viliojančią hipotezę⁴⁷. Tačiau tiek Petro Dusburgiečio kronikos, tiek *Prūsijos istorijos santraukos* turinio analizė rodo, jog šie kūriniai atsirado toje terpėje, kurioje palyginti nesunkiai buvo galima gauti patikimų žinių apie įvykius rytinėse VO Prūsijos valdose⁴⁸ ir, aišku, Lietuvoje.

Lakoniškų žinių apie Pilėnų apgultį yra ir kituose daugmaž vienalaikiuose Prūsijos analuose. Šia proga reikia kalbėti apie *Pelplino* ir *Prūsijos trumpuosius analus* bei *Wolfenbüttelio kroniką* (*Der Chronist von Wolfenbüttel*⁴⁹). Šie trys analai, G. Labudos nuomone, yra kilę iš vieno archetipo, kurį siūloma vadinti *Prūsijos seniausiais analais*, ir jie yra Vokiečių ordino oficialios istoriografinės veiklos pėdsakas⁵⁰. *Pelplino analų* aprašomi įvykiai nutrūksta 1293 m.⁵¹, todėl savaime aišku, kad juose ir negali būti kalbos apie Pilėnus. *Prūsijos trumpieji analai* baigiasi 1337 m., bet juose taip pat nėra žinios apie Pilėnus. *Prūsijos trumpieji analai* po 1293 m. pauzės išvardija 1311–1337 m. įvykius, ir būtent tokia šių analų struktūra rodo, kad juos sudaro dvi dalys, kuriose išvardyti XIII a. įvykiai ir 1311–1337 m. įvykiai⁵². Tai rodo, kad šie analai buvo rašomi daugmaž tuo metu, kai vyko aprašomi įvykiai. Žinia apie Pilėnus yra *Wolfenbüttelio kronikoje*. Šis kūrinys yra išlikęs kaip XVI a. vidurio kopija⁵³ ir, mūsų žiniomis, iki šiol dar nėra paskelbtas jokiam istorijos šaltinių rinkiny-

labiausiai žinomas *Epitome Gestorum Prussiae* pavadinimu, kurį jam suteikė jo atradėjas ir pirmasis skelbėjas M. Töppenas, yra paskelbtas ir *SRP* rinkinyje, Leipzig, 1861, t. 1, p. 275–290 (mus dominanti žinia apie Pilėnus yra p. 283), tačiau W. Arndto leidimas laikomas esąs geresnės kokybės (plg. J. Wenta, *op. cit.*, p. 213).

⁴⁴ *SRP*, t. 1: *Epitome Gestorum Prussiae*, parengė M. Töppen, p. 288: „Devastaverunt castrum Litwanorum cum multis milibus hominum. Post hoc eodem anno in die corporis Christi fratres inceperunt edificare castrum in terra eorum, ubi confusum fuit negotium.“

⁴⁵ J. Wenta, *op. cit.*, p. 216.

⁴⁶ Ten pat, p. 217.

⁴⁷ G. Labuda, „O źródłach „Kroniki Pruskiej“ Piotra z Dusburga“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr. 2–3 (112–113), 1971, p. 229.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Sąmoningai nevarčiau pažodinio vertimo „Wolfenbüttelio kronikininkas“, nes lietuvių kalboje tokia vartosena, kalbant apie daiktą, būtų visai neįprasta.

⁵⁰ G. Labuda, „Studia nad annalistyką Pomorską z XIII–XV wieku. cz. I“, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 20, 1955, p. 103, 111–113.

⁵¹ *SRP*, t. 1: *Annales Pelplinenses*, parengė M. Töppen, p. 271.

⁵² G. Labuda, „Studia nad annalistyką Pomorską“, p. 111.

⁵³ *SRP*, t. 3, p. 726.

je. Neturėdami galimybės *de visu* kalbėti apie šį kūrinį, esame priversti pasitenkinti ta informacija, kurią pateikė T. Hirschas komentuodamas Vygando Marburgiečio kroniką. Anot žinių pateikėjo, *Wolfenbüttelio kronikoje* minima, kad žygyje dalyvavo 200 brolių riterių ir 6 000 karių. Ši kronika nurodo ir Pilėnų pilies pavadinimą *Polonim* – veikiausiai ganėtinai iškreiptą⁵⁴.

Su šiuo metu tik hipotetiškai galimais rekonstruoti *Prūsijos seniausiais analais* susiję šiek tiek vėlesni Torūnės analai, atsiradę šio miesto pranciškonų aplinkoje. Maždaug 1317 m. Torūnės pranciškonų vienuolyne imtos kaupti ir užrašinėti istorinės žinutės, kurios 1317–1337 m. laikotarpiu buvo susietos ir sudarė seniausią Torūnės analų dalį⁵⁵. Torūnės analai praneša, kad 1336 m. Brandenburgo markgrafo Liudviko (g. 1316–†1361)⁵⁶ ir Vokiečių ordino kariuomenė nuniokojo Trapėnų žemę ir užėmė Pilėnų pilį⁵⁷. Šis įrašas vertingas tuo, kad ne tik aiškiai įvardija vieną iš svarbiausių 1336 m. žiemos žygio dalyvių, bet ir nurodo, jog Pilėnų pilis stovėjusi Trapėnų žemėje. Tokią pat lokalizaciją nurodo ir Vygandas Marburgietis⁵⁸. Be to, pats Pilėnų pilies pavadinimas „Pileno“ skamba ganėtinai autentiškai.

Kitas nedaug nuo mums rūpimų įvykių nutolęs istoriografinis kūrinys yra *Prūsijos trumpoji eiliuotoji kronika*. Šios kronikos išlikusiuose fragmentuose apdainuojami VO 1252–1338 m. karai. Aštuoniolikoje eilučių nurodoma, kad VO magistras Dytrichas Altenburgas (1335–1341) ir markgrafas Liudvikas išžygiavo Lietuvos link, ten buvo apgulta viena pilis ir po kurį laiką trukusio šturmo buvo užimta. Kronikos autorius nurodo, kad mažai kas iš pilies pabėgo, ir netgi pasako, kad jam pačiam tekę girdėti, jog tuo metu žuvo 5000 ar daugiau žmonių, dėl ko pagonims smarkiai skaudėje⁵⁹.

Žinia apie Pilėnus užfiksuota ir vokiečių kalba parašytame epiloge, užbaigiančiame Jobo knygos parafrazę (laisvą atpasakojimą). Knygos epilogas rodo, kad jo autorius Jobo knygos parafrazę baigė perrašinėti 1338 m.⁶⁰ Šiame epiloge Pilėnų pilies užėmi-

⁵⁴ SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 488 (nuorodos nr. 248 ir 250).

⁵⁵ G. Labuda, „Studia nad annalistyką Pomorską“, p. 121, 125.

⁵⁶ W. Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, Sigmaringen, 1989, d. 1, p. 147.

⁵⁷ SRP, t. 3: Annalista Thorunensis, parengė E. Strehlke, p. 72: „Anno 1336 Ludovicus marchio Brandeburgensis, filius cesaris, fuit in Prussia et in terra Litanorum expugnando cum dominis nostris terram Troppin et castrum Pileno.“

⁵⁸ SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 488.

⁵⁹ SRP, t. 2: Kurze Reimchronik von Preussen, parengė E. Strehlke, p. 7: „Von Crists geburt tūsent jār / ccc und sechs und drīzic gar / dô quam der marcgrêve in daz lant / von Brandenburc, dô er vant / den meister brūder Dīterīch. / Der nam in līplich zu sich / und vūr mit im eine hervart / hin kegen Littowen wart, / dô iz wol zu handen gienc. / Eine burc man ummevienc. / Si sturmeten si sô lange, / bis von des sturmes prange / di burc wart gewonnen. / Vil wēnic darabe entrunnen; / ir wurden gevangen und geslagen, als ich vorwār hōrte sagen, wol vumf tūsent oder mē; / daz tet der heidenschaft wē.“

⁶⁰ SRP, t. 1: Schlussrede einer Uebersetzung des Buches Hiob, parengė E. Strehlke, p. 646: „[...] Gelobt sī Crist, der himelberc, / von des geburt her tūsent zwār / drīhundert achtunddrīzec jār / volbracht hān ich diz būcheln / nāch den besten sinnen mīn...“

mas minimas kaip didelė Vokiečių ordino magistro Dytricho Altenburgo pergalė: Pilėnai buvo paimti šturmu, žuvo daugiau kaip 4000 lietuvių⁶¹.

Trumpai pristatyti vienalaikiai šaltiniai, užfiksavę Pilėnų šturmą 1336 m., rodo, kad šis įvykis sulaukė pakankamai plataus atgarsio⁶². Kartu galime nesunkiai pastebėti, kad ankstyviausieji šaltiniai perteikia trafaretišką ir labai lakonišką pasakojimą, iš kurio negalime susidaryti detalesnio įvykių vaizdo. Tokią galimybę suteikia tik Vygandas Marburgietis. Jau užsiminėme apie tam tikras problemas, kurios iškyla tiriant šios kronikos turinį, mat originalas neišliko. Istoriografijoje dėl Vygando Marburgiečio kronikos lotyniškojo vertimo ilgą laiką vyravo perdėm pesimistinės nuotaikos, nors jau minėtas kronikos leidėjas T. Hirschas savo baigiamosiose pastabose atkreipė dėmesį į tai, kad lotyniškasis vertimas vis dėlto gana gerai perteikia patį kronikos turinį⁶³. Kur kas pozityviau lotyniškąjį vertimą įvertino lenkų istorikas Sławomiras Zonenbergas, paskyręs Vygando Marburgiečio kronikai monografinę studiją⁶⁴. Žinoma, ir po šios studijos niekur nedingo Konrado Gesseleno gramatikos, vertimo netikslumo klaidos, kai kurių praleidimų ir trumpinimų paliktos „baltosios dėmės“, šokinėjanti chronologija ir pan. Bet kur kas svarbiau, kad S. Zonenbergas, kruopščiai lygindamas originalius fragmentus ir K. Gesseleno vertimą, parodė, jog vertėjas iš esmės stengėsi gerai atlikti savo darbą ir tai jam neblogai pavyko. Paaikškėjo, kad kai kurie M. Töppeho priekaištai vertėjui buvo arba nepagrįsti, arba perdėti⁶⁵, o kai kurios į vertimą įsivėlusios klaidos priskirtinos ne vertėjui, bet tikrajam kronikos autoriui Vygandui Marburgiečiui⁶⁶. Savo baigiamosiose pastabose dėl vertimo į lotynų kalbą S. Zonenbergas padarė visai pagrįstą išvadą, kad K. Gesseleno vertimas, nepaisant gramatinių ir kitokio pobūdžio klaidų, vis dėlto perteikia eiliuotosios kronikos esminį turinį ir yra ne jos fragmentas, bet beveik visas jos vertimas⁶⁷. Tokiai nuomonei pritarė ir kiti Prūsijos istoriografijos specialistai⁶⁸.

Tokios išvados mums yra svarbios imantis rekonstruoti Pilėnų įvykį pagal lotyniškojo vertimo tekstą. Tai mėgino padaryti jau A. Šapoka. Vis dėlto A. Šapokos re-

⁶¹ Ten pat, p. 646: „Ich spreche offenbäre, / daz her in dem êrsten jâre, / dâ her zu meister wart irkorn, / vur Pelen blîs ûf sîn horn. / Das hûs mit sturme her gewan. / Alda slûc man und verbran / vîrtûsent Littowen unde mê; / daz tet der andern undît wê“. / Im was ûf dî Littouwen gâch. /“

⁶² Šiuo metu apžvelgiami tik ankstyvuosius šaltinius. Vėlesniuosiuose šaltiniuose, kuriuose taip pat gali atsispindėti mūsų dienas nepasiekusių senųjų analų fragmentai, taip pat esama žinių apie Pilėnus, tačiau jie iš esmės nepateikia tokių faktų, kurių negalėtume rasti jau minėtuose ankstyvuosiuose šaltiniuose (plg. *SRP*, t. 3: *Annales expeditialis Prussici. 1233–1414*, parengė E. Strehlke, p. 9. Ten pat, t. 3: *Aus Detmar*, parengė E. Strehlke, p. 72. Ten pat, Leipzig, 1874, t. 5: *Die Chronikon von Oliva und Bruchstücke älterer Chroniken*, parengė T. Hirsch, p. 613).

⁶³ *SRP*, t. 2, p. 441.

⁶⁴ S. Zonenberg, *Kronika Wiganda z Marburga*, Bydgoszcz, 1994.

⁶⁵ Ten pat, p. 32–39.

⁶⁶ Ten pat, p. 39.

⁶⁷ Ten pat, p. 50.

⁶⁸ J. Wenta, *op. cit.*, p. 228–229.

konstrukcijos negalime laikyti sėkminga, nes tam tikrus dalykus jis neabejotinai perėmė iš K. Schützo kronikos, būtent priešingai jo paties žodžiams, jis rėmėsi ne vien lotyniško teksto versija⁶⁹. Žinių apie į laužą sumestas moteris ir vaikus A. Šapoka lotyniškajame vertime negalėjo rasti, nes ten jų nėra⁷⁰. Tokia pat pastaba tinka ir A. Šapokos žodžiams apie Margirį, kuris neva „ypatingai narsiai gynėsis“⁷¹. Vis dėlto A. Šapokos garbei reikia pasakyti, kad jis iš esmės teisingai fiksavo Vygando Marburgiečio aprašytą lietuvius ištikusią baimę, karius apėmusią neviltį ir pan., tačiau, negalėdamas patikėti katastrofos mastu ir pilyje kilusio chaoso vaizdais, laikėsi abejotinos išankstinės prielaidos: „Apie patį pilies gynimą Vygando kronikoje pasakojama labai nenuosekliai“⁷². Kaip matysime toliau, Vygando Marburgiečio tekstas kur kas nuoseklesnis, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tik šis tekstas ir leidžia priartėti prie Pilėnų tragedijos esmės, kiek tai iš viso yra įmanoma. Mūsų žiniomis, po A. Šapokos bandymo rekonstruoti Pilėnų tragedijos vaizdą, niekas šio darbo nesiėmė dar kartą. Net ir ypač vertingoje S. Zonenbergo monografijoje jaučiama nuo seno įsigalėjusios tradicijos įtaka. Nors šis lenkų istorikas ne vieną kartą rėmėsi žiniomis apie Pilėnus kalbėdamas apie originalo ir vertimo santykį, tačiau, atrodo, kad ir toliau laikėsi tradicinės nuomonės dėl K. Schützo pasakojimo kaip išsamesnio Pilėnų epizodo varianto⁷³. Tad matydami lengvai pastebimą nemažą skirtumą tarp K. Gesseleno „lotyniškųjų“ Pilėnų ir K. Schützo „vokiškųjų“ Pilėnų, negalime griežtai pritarti nuomonei, kad iki pat 1357 m. įvykių K. Gesseleno ir K. Schützo informacija iš esmės sutampanti⁷⁴. Tad belieka imtis lotyniško teksto, nes, mūsų manymu, jis pakankamai reprezentatyviai atspindi mums rūpimą Vygando Marburgiečio kronikos originalų epizodą.

Rimanto Jaso vertimas iš esmės gerai perteikia lotynišką tekstą: juo galima naudotis stengiantis suvokti bendrą įvykių eigą, nors siekiant didesnio tikslumo ir ieškant tam tikrų prasmės niuansų, labiau dera remtis lotynišku tekstu.

Bent kiek įsiskaitę į patį tekstą, nesunkiai pastebėsime, kiek smarkiai jo perteikiamas vaizdas skiriasi nuo mūsų istoriografijoje (ir grožinėje literatūroje) įprasto didvyriškos Pilėnų gynybos vaizdo. Pirmiausia reikia pažymėti, kad Vygando Marburgiečio tekstas aiškiai rodo, jog *dar net neprasidėjus* tikrajai apgulčiai, o vien tik *išvydus* priešo kariuomenę, pilėnus apėmė baimė ir jie neteko vilties apginti savo pilį. Prasidėjo savo susinešto turto naikinimas ir tarpusavio žudynės, kuriose ypač pasižymėjo viena sena pagonė, kirviu kapojusi gentainius, o galiausiai ir pati nusižudžiusi. Tai, ką rodo

⁶⁹ A. Šapoka, „Pilėnų gynimas“, *Lietuvos Aidas* 1936 02 26, nr. 93 (2709), p. 4.

⁷⁰ Plg. *SRP*, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 488–489.

⁷¹ A. Šapoka, „Pilėnų gynimas“, *Lietuvos Aidas* 1936 02 26, nr. 93 (2709), p. 4.

⁷² Ten pat, p. 4. Labai panašiai lotyniškąjį vertimą interpretavo ir A. Nikžentaitis, *Pilėnų mįslė*, p. 14.

⁷³ Plg. S. Zonenberg, *op. cit.*, p. 45.

⁷⁴ Ten pat, p. 49.

<p>SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 487–489</p>	<p>Vygandas Marburgietis, <i>Naujoji Prūsijos kronika</i>, vertė R. Jasas, Vilnius, 1999, p. 83–84</p>
<p>Anno 1336. 3° Kal. April. [kovo 30 d.] idem Theodericus item fit magister generalis. Hic merito cum fratribus Deum laudavit, quum tempore suo multi principes etc. ei subveniunt, sc. Brandenburgensis, comes de Namen, similiter de Hennenberg, quidam de Francia et Austria et alii multi bene compositi in armis, ultra 200 galeas habentes; unde magister in dominica remisciscere transitit cum eis in Lithwaniam impugnando castrum Pillenen in terra Tropen, ad quod pagani plus quam 4000 de 4 terris confugerant. Pagani exercitum videntes perteriti sunt, desperantes de castri observacione, infinita bona in ignem projecerunt, se ipsos occiderunt, ubi, ut ayunt, quedam vetula pagana cum securi 100 ex eis occiderit et se ipsam post interemit. In tali conflictu pagani sic vulnerati multi hinc equitabant, unde comes de Hennenberg ibidem bene se habuit in hoc castro. Rex Lithwanorum quesivit vindictam in Prutenos, qui ignem, ligna et lapides in castrum et regem jactabant. Rex tamen a suis clientibus cum schutis protectus, tandem terrore concussus, fugit in quoddam latibulum et conjugem suam transfixit et in ignem jecit. Pagani in tanta afflictione concussi inclinaverunt cervices suas, et rex omnes occidit. Et sic in profectum Prutenorum et christianitatis castrum Polenen destructum est, de quo captivos et rapinam ducunt magnam.</p>	<p>Per 1336 metų balandžio III kalendas [III.30] šis Dytrichas [iš Altenburgo] tapo didžiuoju magistru. Su broliais jis prideramai šlovino Dievą, tuo metu daug kunigaikščių ir kt. atvyko jam į pagalbą, kaip antai Brandenburgo [kunigaikštis], Nameno grafas, toks pat [grafas] iš Henebergo, kai kurie iš Prancūzijos ir Austrijos ir daug kitų gerai ginkluotų, atsivesdami daugiau kaip 200 šalmų. Todėl sekmadienį, vadinamą <i>Remisciscere</i> [1336 II 25], magistras žygiavo su jais į Lietuvą, puldami Pilėnų pilį Trapėnų žemėje, į kurią buvo subėgę daugiau kaip 4000 stabmeldžių iš 4 valsčių. Pamatę [krikščionių] kariuomenę, stabmeldžiai smarkiai išsigando, netekdami vilties apginti pilį. Jie sumetė į ugnį aibę turto [ir] patys išsižudė. Pasakoja, kad tenai viena senė stabmeldė šimtą jų kirviu nukirtusi, o paskui pati sau atėmusi gyvybę. Per tokį mūšį daug stabmeldžių sužeistų ištrūko iš ten raiti. O [mūšyje] Henebergo grafui toje pilyje gerai sekėsi. Lietuvių karalius stengėsi atsimokėti prūsams, kurie svaidė ugnį, medžius (raštus, malkas) ir akmenis į pilį ir į karalių. Tačiau karalių jo pavaldiniai dengė skydais; pagaliau baimės pakirstas jis nubėgo į kažkokią skylę, pervėrė [kalaviju] savo žmoną ir metė į liepsną. Tokios nelaimės pritrenkti stabmeldžiai nulenkė savo sprandus, ir karalius visus nužudė. Taip Pilėnų pilis buvo sugriauta prūsų ir krikščionių naudai. Iš jos išsiveda belaisvius ir didelį grobį.</p>

Vygando Marburgiečio tekstas – tai ne didvyriška gynyba, bet kruvinas chaosas, kuris prasidėjo dar priešams neužpuolus pilies ir tęsėsi net ir tada, kai Henebergo grafo⁷⁵ kariai įsiveržė į pilį, nes būtent jiems pirmiesiems teko išvysti pilies gynėjų agoniją.

Iš pirmo žvilgsnio toks iracionalus reagavimas į artėjančią priešo kariuomenę gali atrodyti sunkiai suvokiamas. Jis iš tiesų yra nelengvai paaiškinamas, nes vienašališka informacija (tik iš vokiečių pusės!) neleidžia įžvelgti taip besielgiančių žmonių motyvų. Vis dėlto pasidairius aplinkui matyti, kad panašių reakcijų galima išvysti ir kitais atvejais. Geras pavyzdys gali būti 1348 m. Veliuonos pilies apgultis. Stipriai Vokiečių ordino kariuomenei priartėjus prie pilies, jos gynėjai smarkiai susijaudino: *Pagani*

⁷⁵ Vygandas Marburgietis užsimena, ko gero, apie Henebergo grafą Joną I-ąjį (žr. SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 488, nuorodą nr. 247).

*huiusmodi audientes perturbati sunt*⁷⁶. Jų „susijaudinimą“ – „perturbaciją“ – pastebėję vokiečiai siunčia savo pasiuntinį, siūlantį jiems atiduoti pilį į magistro rankas ir taip išgelbėti savo gyvybes. Toks pasiūlymas gynėjams pasirodė labai sunkus. Tai buvo ultimatas, kuris reiškė, kad pasipriešinimo atveju pasigailėjimo nebus⁷⁷. Pilies gynėjai, apsvarstę susidariusią situaciją, ne tik atvėrė pilies vartus vokiečių kariuomenei, bet ir patys pasidavė į nelaisvę, o pilis buvo sudeginta.

Pradinė gynėjų reakcija į priešų kariuomenę tiek Pilėnuose 1336 m., tiek Veliuonoje 1348 m. buvo panaši – juos apėmė baimė išvydus tokias priešų pajėgas, prieš kurias nebuvo vilties atsilaikyti. Niekad nesužinosime, kokias svarstė nuomones Veliuonos gynėjai prieš pasiduodami į nelaisvę 1348 m. Šiuo atveju buvo dvi pagrindinės alternatyvos: arba priešintis neturint vilties atsilaikyti, arba perleisti pilį magistrui (to reikalavo vokiečiai). Kiek galima spręsti iš kronikos teksto, vokiečiai nereikalavo, kad jie pasiduotų į nelaisvę. R. Jaso kronikos vertimas gerai „pagauna“ pačių vokiečių nustebimą dėl tokio elgesio: „Maža to – visi gyventojai – seni, jauni ir t. t. – pasidavė į nelaisvę...“⁷⁸ Mes negalime iki galo paaiškinti, kodėl pilies gyventojai pasielgė taip, o ne kitaip. Reikalas paprastas: rašytiniai šaltiniai pateikia labai fragmentiškų žinių apie XIV a. Lietuvos santvarką ir to meto socialinius santykius. Tačiau kai kurie pavyzdžiai mums leidžia šiek tiek daugiau nušviesti tamsiuosius Lietuvos istorijos amžius. 1322 m. po vieną dieną trukusios Pieštėvės pilies apgulties pilies gynėjai pripažino vokiečių valdžią, tačiau vėliau, patyrę Lietuvos didžiojo kunigaikščio spaudimą, atsimetė nuo „tikėjimo“⁷⁹. 1329 m. Žemaitijos didikai prašė Vokiečių ordino magistrą Vernerį Orselną (1324–1330), kad jis juos gintų nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio pykčio⁸⁰. Magistras negalėjo suteikti jokių garantijų ir žemaičiai „atkritę į pirmąją paklydimą kaip šuo, sugrįžtantis prie [savo] vėmalų“⁸¹. Kita vertus, žinodami apie pagoniškosios Lietuvos valdovų žiaurumą, paliudytą ne vienas, galime manyti, kad savo valia pilį atidavusiems veliuoniškiams nebūtų buvę lengva išvengti mirties ar kitos sunkios bausmės, tad tikėtina, jog žmonės, gelbėdami savo gyvybes, sutiko veikiausiai persikelti į ramesnį ir ūkinį pakilimą išgyvenantį kraštą – Prūsiją, negu sulaukti nemalonumų iš savo „prigimtinio“ valdovo Kęstučio ar Algirdo.

⁷⁶ Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 100.

⁷⁷ Tokia buvo Viduramžiais visuotinai paplitusi praktika, leidusi ginkluotą pasipriešinimą įveikti nugalėtojams elgtis savo nuožiūra tiek su pralaimėjusių gyvybėmis, tiek su jų turtu (žr., pvz., J. Bradbury, *The medieval siege*, Suffolk, 2002, p. 161, 166).

⁷⁸ Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 100.

⁷⁹ SRP, t. 1: Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, parengė M. Töppen, p. 186.

⁸⁰ SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 464–465.

⁸¹ Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 69.

Vygando Marburgiečio kronika pateikia ir kitų panašių atvejų, pasibaigusių kiek kitaip. 1363 m. Pieštėvės pilies gynėjai, pamatę Vokiečių ordino kariuomenę, padarė išvadą, kad „neatsilaikysime prieš juos“, ir toliau Ragainės komturui Henrikui Šioningenui aiškino, kad „mes linę išėiti [iš pilies] ir su visu turtu atiduoti save, žmonas, vaikus ir t. t. į magistro rankas ir neapgaudinėsime, o ištikimai [to laikysimės]“⁸². Vokiečiams davus dar laiko galutiniam atsakymui, Pieštėvės pilyje besiglaudę žmonės ėmė ir pabėgo. Be gynėjų likusi pilis buvo sudeginta. Panaši situacija pasikartojė ir 1367 m. Veliuonoje. Didžiojo magistro Vinricho Kniprodės (1352–1382) atvesta stipri kariuomenė pilyje buvusiems bajorams ir kitiems žmonėms įvarė baimės ir jie, panašiai kaip ir Pilėnuose, nelaukė pilies puolimo ir nebandė jos ginti, patys padegė ją ir visą joje buvusį turtą⁸³. Tiek Pieštėvės, tiek ir Veliuonos gyventojams, atrodo, pasisėkė sėkmingai pasprukti. Tenka tik apgailestauti, kad šaltinių skurdumas mums nieko konkretaus neleidžia pasakyti apie tolesnį jų likimą.

Matyti, kad veliuoniškiai 1348 m. ir pieštėvėniškiai 1363 m. sugebėjo „ramiai“ išspręsti juos ištikusią krizę, nors abiem atvejais reikėjo daryti sunkius sprendimus⁸⁴. 1336 m. Pilėnuose susiklosčiusi situacija pakrypo „sunkiai prognozuojama“ linkme, nes pilyje kilęs kruvinas chaosas liudija, kad jiems nepavyko prieiti vienos nuomonės. XIII–XIV a. lietuvių karuose su kryžiuočiais ne taip retai būdavo kur kas racionaliau reaguojama į artėjančią priešą kariuomenę: būdavo griebiamasi alternatyvos – pabėgti siekiant išsaugoti gyvąją jėgą. Lietuvių didikas Surminas, 1290 m. didvyriškai apgynęs Kolainių pilį, savo dievų galia prisiekė daugiau niekada jokioje pilyje nelaukti Vokiečių ordino karių užpuolimo⁸⁵. Prisiminkime, kad ne tik 1367 m. Veliuonos, bet ir 1365 m. Maišiagalos, ir 1390 m. Kernavės pilys buvo paliktos nelaukiant, kol jas apguls Vokiečių ordino ir jo talkininkų kariuomenė⁸⁶. Tad ginkluotos kovos ginti savo pilį alternatyva – pabėgti iš pilies – nebuvo tokia jau reta ar neįprasta. Kažką panašaus galima įžvelgti net ir Pilėnų atveju. Lotyniškame Vygando Marburgiečio tekste apie Pilėnus minima, kad „daug“ (*multi*) gynėjų išėjo iš pilies. Tiesa, ši pasakojimo vieta nėra tokia aiški, kad vienprasmiškai būtų galima suprasti jų išėjimo tikslą, – neaišku, ar tai buvo

⁸² Ten pat, p. 127. Manytume, kad R. Jaso vertimas ne visai gerai perteikia pieštėvėnų žodžius „non insidiari sed fidem suscipere“ (*SRP*, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 546). Labai galimas daiktas, kad Pieštėvėnai žadėjo ne tik ištikimai laikytis susitarimo, bet ir priimti krikščionių tikėjimą, nes kaip matome ir iš 1329 m. įvykių prie Medvėgalio pilies, VO valdžios pripažinimas reiškė ir krikšto priėmimą.

⁸³ Ten pat, p. 137. *SRP*, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 559.

⁸⁴ Pieštėvės atveju reikia paminėti dar vieną įdomų dalyką. Ragainės komturui pasiteiravus Pieštėvės seniūno, koks būsiąs galutinis atsakymas, seniūnas atsakė nežinąs, ką pieštėvėnai ketiną daryti: „nescio intentionem eorum“. Galimas daiktas, kad seniūnas, kaip Trakų kunigaikščio Kęstučio atstovas, tiesiog buvo nepageidaujamas asmuo vietos gyventojams sprendžiant savo tolesnio likimo klausimus (*SRP*, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 546).

⁸⁵ *SRP*, t. 1: Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, p. 152.

⁸⁶ *SRP*, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 552–553, 641.

išpuolis prieš artėjančią kariuomenę, ar desperatiškos pastangos ištrūkti iš tarpusavio žudynėse skęstančios pilies. Šis epizodas kronikoje įvardintas lakonišku žodžiu *conflictus*. Mano galva, labiau tikėtina, kad Vygando Marburgiečio minimas *conflictus* nurodo ne susidūrimą su avangardiniais priešo kariuomenės būriais, bet pilyje kilusias tarpusavio žudynes. Būtina pažymėti, kad Vygando Marburgiečio tekstas pasako, jog lietuviai iš pilies išjojo *jau* sužeisti ir tik po to su jais susidūrė prie pilies besiveržęs Henenbergo grafas ir jo kariai. Perskrodę iš pilies bėgančių raitų lietuvių minią, jie įsiveržė į pilį, kur ir išvydo šiurpulingą reginį. Pirmasis pilies užėmimo etapas buvo baigtas.

Atsižvelgiant į tai, kad to meto tipišką lietuvių pilį sudarė papilys ar priešpilis ir „tikroji“ pilis ant kalvos, galime manyti, kad ką tik rekonstruoti įvykiai paaaiškina, kaip buvo užimtas Pilėnų pilies papilys ar priešpilis. Pakako tiesiog įsiveržti raitomis, prieš tai išblaškius lietuvių raitelius. „Tikroji pilis“ paprastai būdavo geriau įtvirtinta ir reikėjo panaudoti subtilesnę karinę techniką. Galima manyti, kad užėmus papilį/priešpilį, Vokiečių ordino ir jo talkininkų kariuomenė parengė apgulties pabūklus, kurie netrukus ėmė svaidyti padegamuosius sviedinius, rąstus (ietis?) ir akmenis. Sprendžiant iš to, kad vokiečių kariai šaudė „ugnimi, medžiais ir akmenimis“⁸⁷ ir į pilies sienas, ir į „karalių“ (t. y. naudojo apgulties pabūklus, tinkamus ir gyvosios jėgos naikinimui), galime manyti, jog jie naudojo savo atsigabentas balistas ir nesunkias akmensvaides mašinas (mangonelus)⁸⁸. Šturmuojant pilį, jos igulos padėtis greit tapo beviltiška. Lietuvių pilies vadas, patyręs ikiparakinės artilerijos pabūklų galią, ieškojo būdų, kaip atkeršyti vokiečių kariams. Keršto planas buvo kuriamas prisidengus savo karių skydais. Svaidomiesiems pabūklams priešpriešinti tik lietuvių karių skydai rodo, kad Pilėnų pilis nebuvo tinkamai paruošta gynybai. Menkas pilies gynybinis pajėgumas ir pakankamai efektyvus pilies šturmas sutrukdė baimės pakirstam vadui sugalvoti ką nors geresnio kaip tik nuskubėti į rūsį pas savo žmoną ir ją nudurti. Suprantama, kad karvedys, savo „keršto planą“ įgyvendinęs nužudydamas žmoną, vargiai galėjo savo vyrus įkvėpti didvyriškai kovai. Kariai, viena vertus, spaudžiami vokiečių artilerijos, o kita vertus, matydami savo žmonos krauju susitepusį vadą, galutinai palūžo. Jie pasirinko savanorišką mirtį nuo vado rankos. Vadas neprieštaravo tokiam savo vyrų sprendimui ir paslaugiai juos nužudė. Įdomu, kad Vygandas Marburgietis nemini, koks buvo tolesnis vado likimas. Mes tik galime spėlioti: galbūt jis nusižudė, galbūt žuvo, galbūt pateko į nelaisvę ir savo gyvenimą baigė mums nežinomomis aplinkybėmis. Kad ir kaip būtų, jo mirtis (jeigu jis iš tikrųjų mirė būtent Pilėnų šturmo metu) buvo tikriausiai ne tokia įspūdinga kaip minėtosios senutės ir tikriausiai būtent dėl to jos neužfiksavo Vygandas Marburgietis, užbaigęs Pilėnų šturmą trafaretine pabaiga: „Taip

⁸⁷ Ten pat, p. 489.

⁸⁸ Plg. J. Bradbury, *op. cit.*, p. 250, kur nurodomi įvairių apgulties pabūklų pagrindiniai taikiniai.

Pilėnų pilis buvo sugriauta prūsų ir krikščionių naudai. Iš jos išsiveda belaisvius ir didelį grobį⁸⁹.

Antrasis ir galutinis Pilėnų pilies užėmimo etapas ne mažiau „keistas“ negu pirmasis. Ir čia nematyti, kad būtų kaip nors užsiminta apie *aktyvų* Pilėnų gynėjų priešinimąsi užpuolikams. Negalima paneigti, kad buvo priešintasi, nes Viduramžių kovose tokie susikirtimai buvo tiesiog neišvengiami. Tai buvo artimos kovos epocha, kurios atšvaitų dar buvo galima išvelgti ir Pirmojo pasaulinio karo metais (1914–1918), kai kariai mesdavosi į durtvų atakas. Duslų lietuvių priešinimosi aidą tikriausiai galime išgirsti *Prūsijos trumpojoje eiluitoje kronikoje*, kurioje kalbama apie pilies šturmą, trukusį tol, kol pilis buvo paimta⁹⁰. Remdamiesi trim eilutėm: „Si sturmeten si sô lange, / bis von des sturmes prange / di burc wart gewonnen“, vargu ar galime kalbėti apie *užsitęsusi* šturmą, o kituose vienaikiuose šaltiniuose nieko panašaus nematyti – pasak jų, Pilėnai buvo paimti per vieną dieną. Be to, išraiška „sô lange“ galėjo būti pavartota tiesiog norint rimo, nes ji gerai dera su „prange“. Kiekvienu atveju tikėtina priešinimąsi visiškai nustelbia ir užgožia ypač įspūdingos scenos iš tarpusavio žudynių. Kaip tik tai ir verčia manyti, kad 1336 m. Pilėnų gynyba išsiskyrė ne pasipriešinimo herojiškumu, bet tarpusavio žudynėmis ir nematyto chaoso vaizdais. Tenka pripažinti, kad savo žmoną persmeigiančio ir savo karius žudančio karvedžio tipas tikrai yra ganėtinai ypatingas. Vis dėlto atrodo, kad toks elgesio modelis nebuvo unikalus. Palyginti geras pavyzdys yra kumanų (polovcų) kunigaikštis Gutas, kuris, išsigandęs jo įtvirtinimus puolusio Austrijos kunigaikščio, pats nusižudė prieš tai dar spėjęs pasirūpinti, kad būtų nužudytos dvi jo žmonos ir namiškiai⁹¹. Tikėtina, kad tokių ir panašių pavyzdžių galima būtų rasti ir daugiau. Perspektyvi vieta ieškoti būtų tie šaltiniai, kuriuose kalbama apie papročius ir gyvenimo būdą tų tautų, kurios Viduramžiais gyveno už krikščioniškos Europos ribų. Jau dabar aišku, kad Margirio elgesys Pilėnuose visiškai nesuderinamas su riteriško elgesio modeliu. Pilies vadas tiesiog „nesuvaldė“ situacijos, o žudydamas savo karius, netgi pagreitino Pilėnų agonijos pabaigą. Visa tai liudija ypač tragiškai pasibaigusią katastrofą.

Neturime galimybės sužinoti, kokie iš tikrųjų buvo šių tragiškai savo gyvenimą baigusių žmonių elgesio motyvai. Sprendžiant „iš išorės“, galimi bent du variantai: a) kariai nenorėjo pakliūti į nelaisvę; b) nenorėjo žūti nuo priešo kalavijo. Tačiau dėl jų elgesio, pavaizduoto Vygando Marburgiečio kronikoje, kykla tam tikrų nepatogių klausimų, į kuriuos galima ieškoti tik apytikslių atsakymų, remiantis panašiais atvejais.

⁸⁹ Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 84.

⁹⁰ Žr. nuorodą nr. 59.

⁹¹ *MGH SS t. 9: Continuatio Sancrucensis secunda*, parengė D. Wilhelmus Wattenbach, Hannoverae, 1851, p. 640: „[...] quorum rex nomine Gutan se ipsum interfecit, prius interfectis duabus reginis et aliis qui secum in domo convenerant, pre timore ducis Austrie, qui domum illam impugnabat, et tandem expugnabat.“ Aprašyti įvykiai nutiko Vengrijoje apie 1242 m. Minimas Austrijos hercogas – tai Frydrichas II Kovingasis (der Streitbare, 1230–1246).

Ieškodami lietuvių savižudybės pavyzdžių, netrunkame sužinoti, kad lietuvių karių savižudybės nebuvo retas reiškinys. Ne vieną kartą vokiečių kronikų buvo paliudyta, kad lietuvių kariai nusižudydavo nepakeldami dėl pralaimėjimo ar nesėkmės patirtos gėdos⁹². Likimo ironija, tačiau vienas pirmųjų lietuvių kunigaikščių, pasirodžiusių istorijos arenoje, taip pat buvo savižudis. Būdamas kalavijuočių nelaisvėje, kunigaikštis Daugerutis iš Lietuvos gavo nemalonių žinių ir nusižudė⁹³.

Žudydavosi ne tik vyrai, bet ir moterys – tai ypač gerai parodo Henriko Latvio kronikos žinia apie penkias dešimtis lietuvių moterų, kurios, gavusios žinią apie savo vyrų žūtį, pasikorė⁹⁴. Senovės baltų psichologiją gana gerai pažinęs Petras Dusburgietis atkreipė dėmesį į tai, kad senovės prūsams savižudybė buvo įprastas iškilusių problemų sprendimo būdas⁹⁵. Tad ir Pilėnų atveju mes veikiausiai matome tam tikru požiūriu baltišką problemų sprendimo būdą. Sakome „tam tikru požiūriu“, nes savižudybės toleravimas ir netgi jos skatinimas tam tikrais atvejais nebuvo vien tik baltų specifinis bruožas. Tyrėjai yra atskleidę, kad savižudybes toleravo tiek Indijos gyvenotojai, tiek senovės germanai ar romėnai⁹⁶.

Jokiu būdu nenorime teigti, kad beviltiškas ir net nusižudyti skatinęs reagavimo į nelaimę būdas buvo vienintelis galimas ar ypač dažnai pasitaikantis, – turime daug pavyzdžių, kad ir iš tos pačios Vygando Marburgiečio kronikos, kurie aiškiai rodo: a) lietuviai narsiai gindavo savo pilis; b) sugebėdavo pasirinkti kabinimosi į gyvenimą alternatyvą, kuri reikė ir galimybę toliau kovoti. Jau minėtas 1290 m. Kolainių pilies gynėjas Surminas dar ir 1313 m. vadovavo laivų mūšiiui Nemune. Jo metu Lietuvos didžiajam kunigaikščiui nerimą sukėlęs kryžiuočių karo laivas buvo sunaikintas⁹⁷. Kalbant apie aktyvų pilių gynimą, reikia pažymėti, kad net ir lakoniškose žiniose nesunku įžvelgti aktyvaus priešinimosi požymių. Štai Eiliiuotoji Livonijos kronika, aprašydama 1261 m. kritusią kuršių Dzintarės pilį, kurią gynė lietuvių (žemaičių) karių įgula, aiškiai duoda suprasti, kad gaisro apimtoje pilyje visi kariai *kovojo* iki paskutinio atodūsiu⁹⁸. Jų narsą priešai pastebėjo ir įvertino. Tikrai didvyriška buvo ir pelnytai išgarsėjo Kauno pilies gynyba 1362 m.⁹⁹ Pilėnų atveju nieko panašaus nematyti.

⁹² SRP, t. 1: Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, p. 153, 167, 176. Plg. MGH, SS, t. 23: Heinrici Chronicon Lyvoniae, parengė W. Arndt, Hannoverae, 1874, p. 315.

⁹³ Ten pat, p. 285. Taip pat žr. *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Vilnius, 2005, p. 103.

⁹⁴ MGH, SS, t. 23: Heinrici Chronicon Lyvoniae, p. 250. Taip pat žr. *Mindaugo knyga*, p. 96.

⁹⁵ SRP, t. 1: Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, p. 55.

⁹⁶ A. Murray, *Suicide in the Middle Ages*, t. 2: *The Curse on Self-Murder*, Oxford, 1998, p. 539–541, 565–567 (dėl šaltinių apie germanų savižudybės šaltinius žr. p. 568–569), p. 527.

⁹⁷ SRP, t. 1: Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, p. 179–180.

⁹⁸ *Livländische Reimchronik*, parengė L. Meyer, Paderborn, 1876, eil. 5930–5961. Taip pat žr. *Mindaugo knyga*, p. 282.

⁹⁹ SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 531–538. Taip pat žr. Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 113–120.

Istoriografijos paradoksas yra tas, kad įvykis, priskirtinas prie anomalijų, buvo paskelbtas tipišku lietuvių pasipriešinimo pavyzdžiu.

Visoje lietuvių karų su kryžiuočiais istorijoje nerandame tokio atvejo, kurį galėtume lyginti su Pilėnais, kur tiek gausu „keistų“ scenų: kirviu mosuojanti senutė, savo žmoną nusmeigęs ir savo karius nukirsdinęs karvedys. Vygando Marburgiečio kronika neleidžia mums tiksliai sužinoti, kokių būdu nusižudė „sena pagonė“. Vėlesni rašytojai logiškai sugalvojo, kad ji tai padarė tuo pačiu savo kirviu. Jie gali būti teisūs, bet ne mažiau įdomu priminti, kad ši senutė turėjo būti nepaprastai įsiaudrinusi, kad vienu ypu galėtų sau atimti gyvybę. Ir Margirio atveju matome netipišką elgesio modelį. Mes tik galime spėlioti, dėl kokių priežasčių jis nužudė savo žmoną: a) gal bijojo, kad ji gali būti išprievartauta; b) gal norėjo ją išsiųsti anapilin anksčiau, negu ten pats ketino nukeliauti ir pan. Kita vertus, mes negalime tiksliai žinoti, ar jo žmona troško tokio likimo – juk jos vyras užtiko ją dar nenusižudžiusią. Atsižvelgdami į sunkiai paaiškinamus Pilėnų gynėjų elgesio pavyzdžius, turime pagrindo manyti, kad juos buvo apėmusi masinė panika ir psichozė. Tokios būklės žmonių veiksmai tampa sunkiai prognozuojami. Tam tikrų panikos pavyzdžių istorija mums gali pateikti. Štai 1264 m. tarp Nikėjos gyventojų kilo masinė isterija, kai juos pasiekė žinia, kad mongolai vidury baltos dienos užėmė jų miestą. Nors tai buvo tik gandas be realaus pagrindo, jo užteko, kad žmonės imtų šokinėti nuo miesto sienų ar slėptusi kapavietėse. Miesto sargybiniams teko padėti nemažai pastangų, kad žmonės nurimtų, o Bizantijos imperatorius Mykolas VIII Paleologas (1261–1282) rado reikalą Nikėjos gyventojams parašyti laišką, raginantį rodyti didesnę drąsą¹⁰⁰. Tokie ir panašūs pavyzdžiai gali padėti geriau suprasti ir Pilėnų gynėjų reakciją į besiarantinčią prieš kariuomenę. Nors palyginti su kryžievių kariuomenėmis, kurios XI–XIII a. traukdavo į Kryžiaus žygius Artimuosiuose Rytuose, 1336 m. Pilėnų kampanijos kryžievių kariuomenė atrodo nedidelė, tačiau regiono masteliais tai buvo ištis stipri jėga. Čia dalyvavo Brandenburgo markgrafas Liudvikas, Namiuro grafas Pilypas III (g. 1319–†1337)¹⁰¹, Henenbergo grafas ir daug žymesnių kryžievių iš Prancūzijos ir Austrijos. Tai, kad atvyko daugiau kaip 200 riterių padėti Vokiečių ordinui, rodo, kaip gerai VO buvo pasirengęs šiam žygiui. Neatsitiktinai Werneris Paravicinis šio žygio rezultatus apibūdina dvejopai: kraštas nuniokotas ir pilis užimta¹⁰². Anot Vygando Marburgiečio, į pilį buvo subėgę apie 4000 žmonių iš keturių gretimų žemių. Tai rodo, kad nemaža pilies gynėjų buvo civiliai, neturėję nei jėgų, nei, kaip parodė tolesni įvykiai, ryžto ir patirties grumtis su tokia galinga kariuomenė, kuri 1336 m. vasario 25 d. priartėjo prie Pilėnų pilies. Lietuvos didžiojo kunigaikščio kariuomenė buvo toli, ir Pilėnų pilis krito per vieną dieną.

¹⁰⁰ D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261–1453*, Cambridge, 1993 (2nd ed.), p. 84.

¹⁰¹ W. Paravicini, *op. cit.*, d. 1, p. 74.

¹⁰² Ten pat, Sigmaringen, 1995, d. 2, p. 24.

Taip jau susiklostė, kad lietuvių istoriografijai iš esmės nebūdingas nei geografinio žvilgsnio platumas, nei atvirumas kitoms humanitarinėms disciplinoms. Tokia pastaba ypač tinka buvusiai nuo tarptautinio akademinio pasaulio izoliuotai Lietuvos istorijos tyrimų tradicijai. Tai viena iš priežasčių, kodėl tam tikrus reiškinius Lietuvos istorikai tik dabar „atpažįsta“. Jei istorikų žiūrą laiku būtų praturtinę sociologijos, etnologijos, Europos viduramžių tyrimai, daugelis praeities dalykų, kurie atrodo nesuprantami, išsigalvoti ar priešų „antilietuviškos“ propagandos sukurti, taptų pažinesni ir suprantamesni. Pilėnus kaip tik ir gaubė tiršta romantiška migla, kuri neleido pamatyti to, ką rodo šaltiniai.

Karių savižudybės visada yra delikatus reikalas. Pastebima, kad šiuolaikinėse kariuomenėse savižudybės mastai nėra menki, nes kariams, kaip teigia vienas iš sociologijos mokslo pradininkų Émilis Durkheimas, būdingas juodai-baltas garbės kodeksas. Romėnų kariai, gresiant neišvengiamam pralaimėjimui, taip pat gana dažnai nusižudydavo¹⁰³. Viduramžiais tokių atvejų būta kur kas mažiau, ir čia reikia įžvelgti krikščioniškosios etikos ir riterio etoso įtaką. Kaip pažymi fundamentalios studijos apie savižudybės reiškinį Viduramžių Europoje autorius Alexanderis Murray, retos išimtytys patvirtina tai, kad romėniška savižudybės praktika tarp krikščioniškosios Europos kareivių praktiškai buvo išnykusi. Keletas jo pateiktų pavyzdžių tik patvirtina šią bendrą taisyklę ir mums leidžia geriau suprasti ir Pilėnų dramą. 925 m. pagonys normanai pasismeigė ant savo iečių, nelaukdami, kol juos sudoros apsupę frankų kariai. 1245 m. šventvagių anglų gauja, atėjusi į Velsą apiplėšti vienuolyno, užklupta kelyje namo, užuot laukusi teisėto atpildo už nusikaltimą, vėčiau pasirinko mirtį nusiskandindama¹⁰⁴. Abiem šiais atvejais matome, kad pagrindiniai veikėjai pasirinko savanorišką mirtį, net nebandė priešintis. Tiesa, ir Europos viduramžių šaltiniai rodo, kad pasitaikydavo tokių krikščionių riterių, kurie bandydavo nusižudyti *po* mūšio, kai priešai juos taip sužeisdavo, kad jiems nebelikdavo vilties toliau kovoti ar stimulo toliau gyventi¹⁰⁵. 1187 m. į kampą užspeisti kryžininkai grasino Saladinui, kad jie išžudys visus Jeruzalės musulmonus, sunaikins visą turtą ir patys nusižudys. Saladinas atlėgo ir buvo rastas abi šalis patenkinęs kompromisas¹⁰⁶. Pasitaikydavo ir savižudybių iš baimės dėl tolesnio likimo. 1246 m. Carpaccio pilies gynėjai pasismeigė savo kalavijais arba šoko nuo uolos į jūros gelmes bijodami imperatoriaus Frydricho II (1220–1250) žiaurumo¹⁰⁷. Apskritai Viduramžiais kilmingųjų savižudybės buvo ypač retas reiškinys. Gresiant mirtinam pavojui

¹⁰³ A. Murray, *op. cit.*, t. 1: *The Violent against Themselves*, Oxford, 1998, p. 61–62. Ten pat nuorodos į tolesnę dalyko literatūrą.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 62.

¹⁰⁵ Ten pat.

¹⁰⁶ J. Bradburry, *op. cit.*, p. 326.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 332.

artimose kautynėse, pagrindinė problema buvo nužudyti priešą, bet ne save¹⁰⁸. Todėl Viduramžiais Vakarų teologus ir domino klausimas, kuo skiriasi savižudybė ir beprotiška riterio narsa, pvz., kai vienas karys pasileisdavo į priešų minią, neišvengiamai pasitikdamas/pasirinkdamas savo mirtį. Ypatingos narsos ir savanoriškos savižudybės palyginimas leis dar geriau suprasti krikščioniškosios ir pagoniškosios etikos antinomiškumą.

Atrodo, kad Pilėnų gynybos vadui kunigaikščiui Margiriui savo gyvenimo kelyje teko susidurti su pelnytai Europos riterijos žiedu laikytu Čekijos karaliumi Jonu Liuksemburgiečiu (1340–1346). Nors ir labai abejodami, kol kas pasitikime A. Nikžentaitčio nuomone, kad iš Pilėnų žinomas Margiris ir 1329 m. įvykių sukuryje veikęs lietuvių kunigaikštis Margalis buvo tas pats asmuo. Jono de Prezo romanas, aprašęs 1329 m. Vokiečių ordino ir jo talkininkų žygį į Žemaitiją, pasakoja, kaip Jonas Liuksemburgietis ir Margalis (Margiris?) stojo į dvikovą. Kadangi keli lietuvių kariai puolė padėti savo vadui, dvikovo sąlygos buvo pažeistos ir Margaliui teko pasiduoti į nelaisvę¹⁰⁹. Šiame epizode Margalis neabejotinai pasielgė garbingai ir su juo buvo elgiamasi kaip su garbingu belaisviu¹¹⁰. Pilėnų gynybos metu Margiriui – jei tai iš tiesų buvo ankstesniame romane aprašytas veikėjas – pristigo riteriško narsumo ir jis iš istorijos arenos pasitraukė nužudęs savo žmoną ir iškapojęs savo karius. Nors, kaip jau minėjome, jo gyvenimo pabaigos aplinkybės nėra aiškios, vis dėlto jos nėra iš tolo negali prilygti Jono Liuksemburgiečio paskutinei gyvenimo akimircai. Jonas Liuksemburgietis žuvo Crécy mūšyje (1346 08 25). Tuo metu jau visiškai apakęs čekų karalius paprašė savo riterių išpildyti paskutinį jo norą – pulti ir mirti kaip dera riteriui su kalaviju rankose. Paskutinei mirtinai atakai riteriai surišo savo žirgus ir visi drauge žuvo¹¹¹. Nors tokia mirtis buvo nutrūktgalviškai drąši ir panašėjo į savižudybę, tačiau čekų karaliaus narsa amžiams liko neblėstančio riteriško narsumo pavyzdžiu.

Pilėnų tragedijoje nematome nei beribio narsumo pavyzdžių, nei atkaklios gynybos. Nėra pagrindo tokį vaizdą laikyti tendencingu Vygando Marburgiečio išsigalvojimu, nes šis kronikininkas, ėjęs VO heroldo pareigas, buvo pasaulietis, garsėjęs savo gebėjimu detalčiai aprašyti karo įvykius, nešališkai parodyti tiek Vokiečių ordino, tiek jo

¹⁰⁸ Plg. ten pat, p. 60–61.

¹⁰⁹ A. Nikžentaitis, *Gediminas*, p. 43.

¹¹⁰ Jono de Prezo kronikos ištrauka apie Jono Liuksemburgiečio ir Margalio (Margirio?) dvikovą – stipriai suliteratūrintas kūrinys, kurio istorinio patikimumo ir retorinio sąlygotumo problema mūsų temai nėra tiek svarbi, kad šiuo metu į tai reikėtų gilintis. Minimos ištraukos vertimą į lietuvių kalbą pateikia A. Nikžentaitis, *Pilėnų mįslė*, p. 27–30.

¹¹¹ A. Murray, *op. cit.*, t. 1, p. 65. Plačiausiai šį epizodą aprašė prancūzų kronikininkas Jeanas Froissart'as († XV a. pradžioje) savo kūrinyje *Chroniques de France, d'Angleterre, d'Ecosse, de Bretagne, de Gascogne, de Flandre et lieux circonvoisins*.

priešų lenkų ar lietuvių karių narsumą¹¹². Pilėnų atveju lietuvių narsumo nematyti ne todėl, kad Vygandas Marburgietis suskubo jį nuslėpti, bet todėl, kad tai buvo katastrofiškas lietuvių pralaimėjimas, prasidėjęs moraliniu palūžimu ir pasibaigęs tarpusavio žudynėmis bei savanoriškomis savižudybėmis. Tai, kas šiandien gali atrodyti keista ar nesuprantama, ar tiesiog neįtikėtina, daugiau parodo šiuolaikiniam žmogui įprastą tikėtinų įvykių horizontą, bet ne pačią praeitin nugrimzdusią istorinę tikrovę.

Reikia paminėti ir tai, kad ir Viduramžių krikščionims pagoniškos Lietuvos padangėje tekdavo matyti kitiškos, jiems neįprasto mentaliteto apraiškų. Parankiu vadovu mums gali būti XIV a. Kryžiaus žygių dainius Philippe'as de Mezièresas (1327–1405), kuris gerai žinojo, kad į rytus nuo Vokiečių ordino valdų baigiasi krikščioniška Europa ir prasideda „Totorijos prieangis“ – „Lietuvos karalystė“¹¹³. Rašydamas savo didįjį veikalą *Senajo piligrimo sapnas*, jis panoro pralinksinti skaitytojus pasakojimu apie vieno vokiečių riterio belaisvio nuotykius Lietuvoje („Et pour faire rire un pou les lisans de cestui Songe [...]“¹¹⁴). Patekęs į nelaisvę, riteris pelnė didelę didžiojo kunigaikščio malonę, o šiam mirus, jam buvo suteikta garbė gyvam sudegti valdovo laidotuvių lauže. Vokiečio krikščionio tokia perspektyva neviliojo ir jis sugudravo. Būdamas vienaakis, jis lietuvių bajorus įtikino tuo, kad nėra fiziškai tinkamas lydėti anapilin tokią tobulą valdovą. Lietuvių bajorai sutiko su tokiu argumentu ir šią garbę suteikė fiziškai tobulam lietuviui, kuris sėkmingai išlydėjo savo valdovą į dausas. Išgelbėjęs savo gyvybę, riteris negalėjo atsidžiaugti, mat kadaise mūšyje netekęs vienos akies, jis dabar galėjo visas išsigelbėti. Philippe'as de Mézièresas tikina savo skaitytojus, kad tai nutikę neseniai ir apie laimingą riterio išsigelbėjimą jam papasakojo VO riteriai¹¹⁵. A. Nikžentaitis spėjo, kad šiame epizode Philippe'as de Mézièresas kalba apie L. d. k. Gedimino laidotuves¹¹⁶. Kryžiaus žygių dainius savo kūrinių rašė pralinkus keletui dešimtmečių po įvykio ir pats prisiminimas apie tai buvo gyvas tarp VO riterių. Vokiečių riterių požiūriu, tokio pobūdžio savanoriškas pasiaukojimas, prilygstantis pritarimui savižudybei, priklausė kategorijai tų keistų dalykų, kurie, kartą išgirsti, ilgam pasilieka atminty. Vokiečių riterių akimis žiūrint, panašiai keistas turėjo būti ir Margirio elgesys: nužudęs savo žmoną, jis pribagė ir savo karius. Kuo skubesnis pasitraukimas anapilin, net nelaukiant susidūrimo su priešu, tikrai yra ganėtinai savotiško mentaliteto apraiška.

¹¹² Plg. U. Arnold, *op. cit.*, p. 20.

¹¹³ Philippe de Mézières, *Le Songe du Vieil Pelerin*, parengė G. W. Coopland, Cambridge, 1969, t. 1, p. 235.

¹¹⁴ Ten pat, p. 236.

¹¹⁵ Ten pat, p. 236–237.

¹¹⁶ A. Nikžentaitis, *Gediminas*, p. 99–100.

Norint geriau suvokti pasakojimo apie Pilėnus populiarumo tarp vokiečių riterių priežastis, galima atkreipti dėmesį ir į tarp kryžievių gyvavusią legendą apie Kalnų Senį, kuris XII a. įkūrė asasinų sektą (dabartinių teroristų pirmtakę). Pasakojama, kad apie 1194 m. Kalnų Senis pasikvietė titulinį Jeruzalės karalių Henriką iš Šampinės pakalbėti apie sąjungos prieš turkus galimybę. Sutikęs garbingą svečią, Kalnų Senis parodė savo pilis, o priėjęs prie tvirčiausios, pareiškė, kad karalius neturi tokių paklusnių tarnų kaip jis. Karalius atsakė: „Galimas daiktas“. Kalnų Senis sušuko dviem bokšte budėjusiems savo sektos nariams ir šie metėsi stačia galva žemyn į griovį nusisukdami sprandus. Toks pasakojimas buvo plačiai paplitęs tarp kryžievių, ir nors jis nelaikomas faktiškai patikimu, jo tikslas buvo demonstruoti tą prarają, kuri žiojėjo tarp riteriško narsumo ir grynos, atstumiančios, nekrikščioniškos savižudybės¹¹⁷.

Kasparas Schützas apie Pilėnus

Kasparo Schützo veikalas *Historia Rerum Prussicarum* pasirodė 1592 m. Aišku, jis nebuvo pirmasis XV–XVI a. istorikas, aprašęs Pilėnų apgultį. Pilėnų įvaizdžio genezės tyrimas parodo, kad mes turėtume pradėti nuo J. Dlugošo, kurio pasakojime apie Pilėnus *pirmą kartą* iškyla lietuvių *aktyvios* kovos vaizdai¹¹⁸. Nors nuodugnesnis Vygando Marburgiečio ir J. Dlugošo pasakojimų apie Pilėnus palyginimas nėra šio straipsnio tikslas, net ir paviršiumi slystantis žvilgsnis lengvai pastebi, kaip laisvai J. Dlugošas „varijuoja“ Pilėnų puolimo tema, į savo pasakojimą nevengdamas įpinti ir tokio akivaizdžiai anachroniško dalyko kaip bombardos, kurias neva naudojo vokiečių kariuomenė puldama Pilėnus¹¹⁹. Kai mes lyginame lotynišką Vygando Marburgiečio tekstą apie Pilėnus, kuri neabejotinai po ranka turėjo J. Dlugošas¹²⁰, ir paties J. Dlugošo *Analuose* esantį pasakojimą apie tuos pačius Pilėnus, pastarajame pasigendame daugybės konkretybių, kurių esama lotyniškame Vygando Marburgiečio kronikos fragmente, pvz.: 200 šalmuotų riterių, tiksli žygio data, Trapėnų žemė, kirviu mosuojanti senutė ir kt. Tam tikras žinias, kurių nėra lotyniškame tekste, bet randamas pas J. Dlugošą, nesunkiai galime paaiškinti jo erudicija. Istoriografijoje jau seniai kalbama apie antikos istorikų, tokių kaip Livijus, įtaką J. Dlugošui, kai šiam „prireikdavo“ nutapyti kvapą gniaužiantį kovos vaizdą¹²¹. Todėl labai

¹¹⁷ A. Murray, *op. cit.*, t. 1, p. 70.

¹¹⁸ *Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, Varsaviae, 1978, knyga nr. IX, p. 192–193.

¹¹⁹ Ten pat, p. 193.

¹²⁰ *SRP*, t. 2, p. 431.

¹²¹ U. Borkowska, „Historiograficzne poglądy Jana Długosza“, *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, d. 2., Warszawa, Kraków, 1985, p. 51. T. Livijus ir XVI a. buvo populiarus tarp tuometinių istorikų (plačiau žr.: W. Madyda, „Wzory klasyczne w ‘Historii Polski’ Długosza“, *Eos*, t. 49, sąs. nr. 2, 1957–1958, p. 178–183. M. Kowalczykówna, „Jagiellońskie rękopisy

tikėtina, kad motyvas apie lietuvių žudomus vaikus ir moteris į J. Dluogošo veikalą pateko iš antikos laikų istoriografinių paminklų, kurie, aišku, neturėjo nieko bendra su XIV a. Lietuvos istorija. Trumpą ekskursą į J. Dluogošo istorinę virtuvę sau leidome tik todėl, kad lietuvių istoriografijoje pasitaiko gana miglotų išvedžiojimų. Štai Rita Trimonienė sakosi sulyginusi „J. Dluogošo pasakojimą apie 1336.II.25 d. kryžiuočių žygį į Trapėnų žemę su K. Šiuco paskelbtu Marburgiečio eiliuotos kronikos fragmentu [...]“, ir šio tyrimo rezultatas toks, kad „matyti, jog naudotasi originalu“¹²². Šioje vietoje turime bėdą su metodologiškai klaidingai atlikta analize. Koją tokiai išvadai pakiša visiškai paprastas dalykas. Kaip netrukus galėsime įsitikinti, K. Schützas nėra paskelbęs „Marburgiečio eiliuotos kronikos fragmento“, jis tik naudojosi juo ir todėl dviejų skirtingų antrinių tekstų lyginimas vargu ar ką nors gali pasakyti apie pirminį tekstą (originalą). Nepakankamai pagrįsti atrodo ir spėjimai, kad J. Dluogošas naudojosi Vygando Marburgiečio kronikos vokišku originalu¹²³, nes istoriografijoje vyrauja įsitikinimas, jog J. Dluogošas nemokėjo vokiečių kalbos ir buvo priverstas naudotis vertimais į lotynų kalbą¹²⁴. Reikia pridurti, kad tam tikri J. Dluogošo kronikos epizodai neleidžia kategoriškai nuneigti galimybės, jog jis kažkokiu būdu galėjo naudotis galbūt tikslesniais vertimais ar net ir vokiškais originalais, tačiau tai tėra tik hipotezė, kuriai patvirtinti šiuo metu geriausias Vygando Marburgiečio kronikos žinovas S. Zonenbergas neranda kokių nors rimtų argumentų¹²⁵. Iš tiesų ši diskusija mums rūpimam Pilėnų tragedijos klausimui didesnės įtakos nedaro, nes lotyniškas Vygando Marburgiečio fragmentas tiek tiksliai atspindi originalų tekstą ir jame tiek gausu *konkrečios* informacijos, jog jis J. Dluogošo pasakojimą daro įdomų tik literatūros ir XV a. istoriografinių idėjų kontekste. Palyginti su lotyniškuoju tekstu, J. Dluogošo pasakojimas apie Pilėnus nepateikia jokių papildomų faktinių žinių. Jis svarbus tik kaip atsirandančios legendos pradžia.

Matydami tai, kad J. Dluogošas bus, ko gero, pirmasis rašytojas, prabilęs apie įstabią Pilėnų gynybą, galime šį lenkų istoriką laikyti pirmuoju didvyriškųjų Pilėnų legendos autoriumi. Tolesnis tyrimas, kuris analizuotų tiek paties J. Dluogošo, tiek ir vėliau rašiusių bei jo pavyzdžiu sekusių kitų Lenkijos, Lietuvos ir Prūsijos istorikų – M. Miechovitos, M. Kromerio, M. Strykovskio, S. Grunau ir kt. – pasakojimus apie

Liwiusza z marginaliami Jana Długosza“, *Eos*, t. 58, sąs. nr. 2, 1969–1970, p. 219–229. A. Dziuba, *Wczesnorennesansowa historiografia Polsko–Łacińska*, Lublin, 2000, p. 23).

¹²² Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 18.

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ S. Zonenberg, *op. cit.*, p. 22, 28. R. Trimonienė šis dalykas yra žinomas (žr. Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 19, nuoroda nr. 26). Galimas daiktas, kad mintis apie J. Dluogošo sugebėjimą naudotis šaltiniais vokiečių kalba pateko iš T. Hirscho, kuris, beje, laikėsi nuomonės, kad konkrečiam Pilėnų gynybos aprašymui J. Dluogošas naudojo tik vertimu (plg. *SRP*, t. 2, p. 431).

¹²⁵ S. Zonenberg, *op. cit.*, p. 28.

Pilėnus, turėtų nuosekliai atskleisti Pilėnų legendos radimosi ir jos plėtros etapus¹²⁶. Tikėtina, kad pirminis J. Dlugošo sukurtas didvyriškųjų Pilėnų įvaizdis į Prūsijos istoriografiją pateko per 1521 m. išspausdintą Miechovitos *Lenkų kroniką*, kuri to meto Prūsijoje buvo bene svarbiausia J. Dlugošo žinių sklaidos priemonė¹²⁷. XVI a. antrosios pusės – XVI a. pabaigos Prūsijos istorikai, tokie kaip Lukas Davidas, Kasparas Henenbergas, K. Schützas, jau rėmėsi platesne nei jų pirmtakai šaltinių baze ir jų veikaluose jau galime išvelgti mokslinės istoriografijos pradmenų¹²⁸. Tikėtina, kad ir aprašydamas mus dominantį Pilėnų epizodą, K. Schützas galėjo remtis ne siauresne šaltinių baze negu M. Strykovskis. Pastarasis istorikas pateikė daug antikos autorių, kurie aprašo savižudiškus tvirtovių gynybos pavyzdžius iš Antikos laikų¹²⁹. To meto istorikams tokie sugretinimai buvo aprašomų įvykių autentiškumo garantas, o šiuolaikinei kritinei istoriografijai tokios nuorodos labai vertingos, nes atskleidžia tas istoriografinės versmės, iš kurių kūrybingi humanistinės istoriografijos atstovai lipdydavo išpūdingas „verbalines“ skulptūras. Šiuo metu tai jau tik laiko klausimas, kada bus parodytas labiausiai įtikėtinas Antikos šaltinis(-ai), įkvėpęs tiek J. Dlugošą, tiek vėliau juo sekusius Ankstyvųjų naujųjų laikų istorikus jiems ieškant „trūkstančių“ detalių, kurių jie pasigedo Vygando Marburgiečio „sunkiai suprantamame“ pasakojime. Galimas daiktas, jog vienu iš įkvėpimo šaltinių buvo Juozapas Flavijus (g. apie 37–† apie 100), kuris savo garsiajame veikalė *Žydų karas* išpūdingai aprašė Masados tvirtovės kritimo aplinkybes¹³⁰. Masada buvo paskutinis žydų atsparos punktas per didįjį žydų sukilimą prieš romėnus (66–70). Po Jeruzalės sugriovimo 70 m. pastariesiems apsupus Masadą, kur buvo pasislėpę žydų zelotai, prireikė kelerių metų apgulties, kol galiausiai gynėjai, vadovaujami Eleazaro ben Jairo, nusprendė nusižudyti, kad tik nepakliūtų į romėnų rankas. Juozapo Flavijaus pasakojime randame motyvą, kuriam, anksčiausiai pasirodžiusiam J. Dlugošo veikalė, buvo lemta „didelė ateitis“ tiek vėlesnių istorikų, tiek Pilėnus apdainavusių rašytojų kūrinuose, – būtent moterų ir vaikų žudynes¹³¹. Juozapo Flavijaus veikalai

¹²⁶ Mathias de Miechow, *Chronica Polonorum*, Cracoviae 1521 (fotostatinis perleidimas, Kraków, 1986), p. ccxxxiii. Martini Cromeri, *De Origine et Rebus Gestis Polonorum Libri XXX*, Basileae [1555], p. 300. M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi* [...], Królewiec, 1582, p. 426. S. Grunau, *Preussische Chronik*, parengė M. Perlbach, Leipzig, 1876, p. 581–582. Pastarojo autoriaus pasakojimui apie Pilėnus pakaks pacituoti leidėjo žodžius: „Dieser und der folgende Paragraph sind aus den Quellen nicht zu belegen“ (ten pat, p. 582, nuoroda nr. 1). Tokia pastaba nepadarė jokio išpūdžio R. Varakauskui, kuris drąsiai rėmėsi S. Grunau „pasaka“ (žr. R. Varakauskas, *Didvyriškieji Pilėnai*, p. 21).

¹²⁷ Plg. U. Arnold, *op. cit.*, p. 33, 163–166.

¹²⁸ Ten pat, p. 165.

¹²⁹ M. Stykowski, *op. cit.*, p. 426.

¹³⁰ Flavii Iosephi Hebraei, *Opera omnia graece et latine*, parengė F. Oberthür, Lipsiae, 1785, t. 3, p. 1093–1125.

¹³¹ Ten pat, p. 1121–1123.

buvo gerai žinomi apskaičiuusiai Viduramžių ir Renesanso laikų publikai. Tad Antikos ir Viduramžių istorijos ir literatūros lobyną tenka laikyti tuo gausybės ragu, iš kurio įkvėpimo sėmėsi ankstyvųjų Naujųjų laikų autoriai, uoliai puoselėję retorinės istoriografijos tradicijas.

Jau dabar aišku, kad norint atsekti Pilėnų legendos formavimąsi, turėtume į ką tik minėtų istorikų gretą įrašyti ir K. Schützą. Tačiau tam trukdo sena istoriografinė tradicija, teigianti, kad K. Schützas pateikė platesnį, originalų Vygando Marburgiečio kronikos variantą. Dėl šios priežasties pirmiausia turime analizuoti K. Schützo tekstą apie Pilėnus, per daug kol kas nesigilindami į jo pirmtakų įtaką tapomam paveikslui. Kad būtų patogiau ir aiškiau, *tezes*, parodančias K. Schützo teksto pobūdį, ir jas paremiančius *argumentus* suskirstysime į keletą grupių.

A. *Schützo tekstas apie Pilėnus nėra Vygando Marburgiečio kronikos ištrauka.* Ši tezė tampa visiškai akivaizdi, jeigu tyrėjas sugeba nuo pradžios iki galo perskaityti vadinamąją Vygando Marburgiečio kronikos „ištrauką“, kurią paskelbė šios kronikos leidėjas T. Hirschas. Prūsijos istorikas K. Schützas, minėdamas Vokiečių ordinui į pagalbą atvykusius talkininkus (Brandenburgo markgraфą, Henenbergo graфą ir kt.) pažymi, kad tikruosius jų vardus „aplaidūs perrašinėtojai praleido“¹³². Visiškai aišku, jog, rimuodamas savo eiles, Vygandas Marburgietis negalėjo numatyti, kad „aplaidūs perrašinėtojai praleis“ Vokiečių ordino talkininkų vardus. Tai K. Schützo, ano meto mokslininko, nuomonė apie tekstą, kurio ir lotyniškame vertime nerasisime šių talkininkų vardų. K. Schützo tekste, vadinamojoje ištraukoje, anot Z. Ivinskio, du kartus kalbama apie Vygandą Marburgietį trečiuoju asmeniu: „Vygandas vadina“, „Vygandas taip pat rašo“¹³³. Šis balsas neabejotinai yra paties K. Schützo. Tokios paprastos pastabos jau dabar nepaneigiamai įrodo, kad minėto K. Schützo teksto negalime laikyti Vygando Marburgiečio kronikos ištrauka. Lyginant lotynišką Vygando Marburgiečio kronikos fragmentą su K. Schützo tekstu, išryškėja tam tikros klaidos, kurias galime priskirti tik pastarajam autoriui. K. Schützas pasakoja, kad VO ir jo talkininkų kariuomenė nusprendė susiruošti į žygį prieš lietuvius „artėjantį balandžio mėnesį“, o jau Gavėnios sekmadienį *Reminiscere* (t. y. vasario 25 dieną!) jie esą jau apgulė Pilėnų pilį¹³⁴. Lotyniškame tekste visai nekalbama apie „artėjantį balandžio“ mėnesį, todėl jame nėra ir tokios apmaudžios klaidos, rodančios, kad K. Schützas gan laisvai elgėsi su Vygando Marburgiečio tekstu. Vygando Marburgiečio tekste perskaitęs klaidingą žinią, kad Dytrichas Altenburgas didžiuoju magistru tapo tik kovo 30 d., K. Schützas nusprendė, kad žygis prieš Pilėnus turėjęs įvykti balandžio mėnesį¹³⁵. Logiškai apskaičiuotam laikui mechaniškai buvo priskirta

¹³² K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, I. 77r.

¹³³ Ten pat, I. 77v.

¹³⁴ Ten pat, I. 77r.

¹³⁵ Dytrichas Altenburgas VO didžiuoju magistru jau buvo 1335 06 29 (žr. Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 265–266).

vasario data – antrasis Gavėnios sekmadienis – ir šitaip radosi klaidingas derinys, kurio nėra lotyniškame Vygando Marburgiečio tekste.

B. *Schützo tekstas apie Pilėnus – laisvo ir kūrybingo perpasakojimo kūrinys.* K. Schützo literatūrinis talentas, perdurbant Vygando Marburgiečio tekstą, gerai atsiskleidžia tada, kai gretiname bendras lotyniško ir vokiško teksto vietas. Lotyniškas tekstas praneša, kad į Pilėnus subėgo 4000 žmonių, o K. Schützo plunksna šią minią paverčia kariuomene iš 4000 karių, „galinčių valdyti ginklus ir kalaviją“¹³⁶. Lotyniškame tekste „Jie sumetė į ugnį aibę turto [ir] patys išsižudė“¹³⁷, o K. Schützas pateikia detalesnę informaciją apie lietuvius: jie „uždegė didelį laužą, sumetė ten visą turtą ir mantą, paskui išsmaugė moteris ir vaikus, po to ėmė žudyti vieni kitus“¹³⁸. Lotyniškame tekste Margiris paprasčiausiai „pervėrė [kalaviju] savo žmoną“¹³⁹, o K. Schützo tekste jis „perkirtu ją kalaviju pusiau“¹⁴⁰. Visi šie pavyzdžiai aiškiai rodo vieną tendenciją – dramatinizuoti situaciją, ir tai dar geriau atsiskleidžia tuose K. Schützo pasażuose, kurių tiesioginių atitikmenų lotyniškame tekste nėra¹⁴¹.

C. *Schützo teksto didžiąją dalį sudaro jo paties sukurtos amplifikacijos.* Vygando Marburgiečio lotyniškame tekste nėra aiškių užuominų apie aktyvią lietuvių gynybą, o K. Schützo tekstas perkrautas dramatiškų kovos vaizdų. Jo tapomame paveiksle tiek vokiečiai, tiek lietuviai kaunasi iš visų jėgų: „savo ruožtu lietuviai buvo pasiryžę veikiau sulaukti paskutiniosios, negu pasiduoti su tvirtove ir patekti į priešo rankas, ypač dėl religijos, kurios jie taip nekentė, kad lengviau jiems buvo mirti“¹⁴². K. Schützo pastaba apie religiją ypač vertinga bandant suprasti jo paties istorinę vaizduotę. Nė viena Viduramžių kronika neperteikia religiniu fanatizmu persmelktos lietuvių kovos. K. Schützo veikale atsiradęs ir lietuviams priskirtas religinio fanatizmo motyvas yra tik paties rašytojo vaizduotės produktas, gerai perteikiantis jo gyvenamuoju laikotarpiu Europoje siautusių religinių karų atmosferą¹⁴³. XIV a. Lietuvos istorijos kontekste tokia žinia – aiškus anachronizmas.

K. Schützo kaip rašytojo talentas gerai atsiskleidžia beletristinio stiliaus pasażuose. Nutapęs savo žmonas ir vaikus smaigiančius, vienas kitą žudančius lietuvius bei

¹³⁶ Plg. SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 488, ir K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, l. 77r.

¹³⁷ Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 83.

¹³⁸ Ten pat, p. 220.

¹³⁹ Ten pat, p. 84.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 220. Šioje vietoje taip pat galime nurodyti įdomų teksto vertimo atvejį. Vokiškame tekste ginklas, kuriuo Margiris nudūrė savo žmoną, vadinamas „Sebel“, t. y. kardas, ne kalavijas. Šis netikslumas įdomus tuo, kad filologų verstuose tekstuose gana dažnai neskiriamas vakarietiškas ginklas kalavijas nuo rytietiško kardo ir ten, kur originalo kalba yra „kalavijas“, dažnai jo vietoje atsiranda „kardas“. Šį kartą turime priešingą atvejį: vertėjas-istorikas „kardą“ pakeitė „kalaviju“.

¹⁴¹ Situacijos dramatinizavimas buvo viena iš daugelio humanistinės istoriografijos naudotų priemonių, leidusių naratyvą praturtinti papildoma medžiaga. Plg. R. Landfester, *Historia magistra vitae. Untersuchungen zur humanistischen Geschichtstheorie des 14. bis 16. Jahrhunderts*, Genėve, 1972, p. 79–89.

¹⁴² Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 220.

¹⁴³ Plg. U. Arnold, *op. cit.*, p. 190.

galvą sau kirviu persikirtusią senutę, K. Schützas prabilo apie VO riterių liejamas ašaras ir didelį jų patirtą skausmą išvydus tokį siaubingą vaizdą. Prūsijos istorikas nepamiršo ir eilinių vokiečių karių, kuriuos „privertė“ skubiai gelbėti savižudžius nuo ugnies ir kalavijo¹⁴⁴. Nutapęs vaizdą, primenantį beprotnamio šturmą, K. Schützas vis dėlto pasirodė esąs neprastas psichologas, nes jo pavaizduotos vokiečių pergales skonis net nugalėtojams buvo koks: „Taigi Ordino kariai patraukė į Prūsiją laimėję daugiau žaizdų negu grobio, išskyrus gyvulius, kurių tie bepročiai gailėjosi labiau negu pačių savęs“¹⁴⁵.

Tikroji istorija mums gali pateikti pavyzdžių, rodančių, kad iš tikrųjų būdavo tokių pergalių, po kurių net nugalėtojai nebeturėdavo ypatingo pagrindo džiaugtis. Ankstų 1349 m. kovo 6 d. rytą bizantiečių laivyno eskadra išplaukė susiremti su genujiečiais jūrų mūšyje prie Konstantinopolio sienų. Dar neprasidėjęs mūšiui, Genujos jūrininkus nustebino graikai, nežinia, kodėl ėmę šokinėti pro laivų bortus tiesiai į jūrą. Vieni jų pasiekė krantą, kiti pateko į genujiečių rankas, bet dauguma jų nugrimzdo tiesiai į dugną: „Ir iš šio didelio laivyno liko tik burbulai, jis pasirodė ir pranyko žaibo greičiu“, – sako XIV a. rašytojas Aleksijus Makrembolitas¹⁴⁶. Nei genujiečių admiralas, nei kitų bizantiečių laivų kapitonai negalėjo suvokti, kas atsitiko. Panika apėmė ir graikų sausumos kariuomenę, kuri, išvydusi, kas nutiko, metė ginklus šalin ir leidosi bėgti, kiek kojose įkerta, atgal į Konstantinopolį. Ant Konstantinopolio sienų buvę žmonės kurį laiką stovėjo nustėrę kaip lavonai, paskui staiga galvotrūkiškai pasileido bėgti mindžiodami ir trypdami vieni kitus. Jų priešai genujiečiai išpūtę akis stebėjos, kas darosi, ne tiek džiaugdami savo pergale, kiek užjausdami dėl nelaimės, nes jiems atrodė, kad kažkokia piktoji dvasia bus užvaldžiusi žmones ir privertusi juos laisvai aukoti savo gyvybes, nors niekas jų nepersekiojo¹⁴⁷.

K. Schützo erudicija ir vaizduotė padėjo jam išplėtoti Pilėnų siužetą. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad K. Schützo kronikoje esama epizodų, kurie gerai perteikia, kaip šis ir kiti Renesanso laikų autoriai įsivaizdavo velnio pavergtus prūsus. K. Schützo nuomone, senieji prūsai savo dievams, tiksliau tarus, velniškiems dievaičiams, aukodavo save, savo žmonas ir vaikus, draugus ir gimines, ypač tada, kai jie norėdavo savo dievus itin pagerbti, arba kada sunkiai sirgdavo ir jiems reikėdavo stipraus dievų įsikišimo¹⁴⁸. Be abejo, „žinios“ apie tokius ir panašius ritualus leidžia suprasti,

¹⁴⁴ K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, I. 77v. Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 220.

¹⁴⁵ Ten pat.

¹⁴⁶ D. M. Nicol, *op. cit.*, p. 224.

¹⁴⁷ Ten pat, p. 224–225.

¹⁴⁸ K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, I. 3v: „Sie opfferten auch denselben Teufelsgöttern sich selbst, ihre Weiber, Kinder, Freunde und Gesinde, wenn sie ihnen eine grosse Ehre und Gottesdienst thun wolten, sonderlich wenn sie krank waren und am Leben verzagten. Solchs theten auch ire Kyrvvaiten, das war ihr Bapst oder Hoherpriester“ heist in jhrer Sprache der Mund Gottes, wenn sie alt und schwach worden.“

kodėl K. Schützas manė, jog velniški prietarai prūsus buvo sukvailinę daugiau, negu tuo būtų galima patikėti¹⁴⁹. K. Schützas taip pat pažymi, kad prūsų santykiai su dievais ne visada buvę geri. Prūsams pralaimėjus kryžiuočiams (1242–1249 m. sukilimo metu), jų santykiai su dvasiomis, kurias „filosofai vadina sukubais ir inkubais“, pašlijo¹⁵⁰. Sunku buvo ir dėl to, kad šios dvasios lįsdavo į prūsų lovas ir santykiuodavo su jų moterimis. To prūsams jau buvę per daug. Todėl, negalėdami atkeršyti dvasioms, prūsai išžudė savo moteris. Netrukus atėjo dvasių keršto valanda. Prisiėmusios žmogišką pavidalą, jos ėmė persekioti prūsus: vienus svaidė į ugnį, kitus – į vandenį, kai kuriuos ir ant medžių pakardavo; prūsai nuo tų dvasių neturėję ramybės net ir savo namuose¹⁵¹. Tokios negandos prispausti prūsai kreipėsi patarimo į savo krivį, kuris jiems paaiškino, jog visa tai – senųjų dievų kerštas už tai, kad jie atsižadėjo savo protėvių įstatymo ir religijos. Ši velniška apgaulė, anot K. Schützo, paskatino „aklą“ liaudį prisiekti verčiau pasismaugti, negu svetimam Dievui toliau tarnauti¹⁵². Ir moterų žudymo, ir fanatiško pasiryžimo nusižudyti motyvai netrukus pasirodys ir Pilėnų dramoje. Nors šių abiejų epizodų konkrečios įvykių aplinkybės buvo skirtingos, tačiau tiek moteris žudžiusių prūsų, tiek savižudžių lietuvių apibūdinimas vienodas – „bepročiai“. Ši charakteristika taip pat vargu ar padiktuota nevaldomo emocijų proveržio, mat Viduramžių stebuklų aprašymuose psichiškai nesveiki savižudžiai buvo vadinami *amens*, *freneticus*, *subactus vesaniae* ar *demoniacus*¹⁵³.

¹⁴⁹ Ten pat, l. 3r: „Die alten Preussen, wie sie hin und wider beschrieben werden, sind anfänglich nicht allein ein barbarisch viehisch Volck gewesen, sondern auch mit Abgötterey und teuflischem Aberglauben, schier mehr als glaublich betört und eingenommen [...]“.

¹⁵⁰ Beje, šie demonai jau buvo „pažįstami“ Antikos laikais, o kuo toliau į Viduramžius, tuo labiau literatūroje gausėjo pasakojimų apie moterims neabejingus gražiais vyrais ar gyvūnais pasivertusius inkubus. Žr. H. Günter, *Psychologie der Legende. Studien zu einer wissenschaftlichen Heiligen-Geschichte*, Freiburg, 1949, p. 77. Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais (XVI–XVII a.) demonologinės temos, aišku, niekur neišnyko.

¹⁵¹ K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, l. 30r: „Nach solcher Niederlage, melden die Chroniken von einer sonderlichen unerhörten Plage, damit dieselben Preussen auff Pomesan, ungezweifelt aus göttlicher Straffe und Verhengnis schrecklich angefochten und geplagt worden, von den Geistern, welche die Philosophi Succubos und Incubos nennen, die sich der Preussen Bette anmasseten, und ihre Weiber beschliffen, wie sie sich bedüncken liessen, darüber ihrer etliche gar unsinig worden, und weil sie sich an den Geistern nicht rechen kundten, jhre Weiber selbest ermordeten. Darentgegen die teuflischen Geister in menschlicher Gestalt umbher giengen, und wurffen den einen ins Feuer, den andern ins Wasser, etliche hiengen sie an die Beume in den Wälden, und hielten hin und wider gar ubel und erschrecklich Hausz mit jhnen.“

¹⁵² Ten pat, l. 30r: „[...] Dieser Teufliche Betrug brachte die armen blinden Leute dahin, dasz sie sich mit einander verschwuren, sie wolten sich ehe alle erwürgen lassen, dann ferner ein andern Gott annehmen, und wolten die newen Herren samt jhrem Gotte, mit hülf jhrer alten Götter, (sie hetten lieber sagen mögen, Teufelsgespensten) wider aus dem Lande jagen, und hinfort keinem Christen Menschen, dessen sie mechtig würden, leben lassen [...]“.

¹⁵³ A. Murray, *op. cit.*, p. 322.

Reikia pažymėti, kad ir kiek keisti dabar gali atrodyti kai kurie senovės lietuvių elgesio bruožai, vis dėlto jų negalime laikyti gryna fikcija. Jau minėjome Philippe'o de Mézièreso pasakojimą apie Lietuvos valdovo laidotuves, iš kurio aiškėja, kad lietuvių bajorai savanorišką mirtį susideginant laikė garbės reikalu, kai reikėdavo savo valdovą lydėti anapilin. Nors valdovo laidotuvės ir Pilėnų tragedija – skirtingi dalykai, tačiau juos sieja savanoriška mirtis dėl savo valdovo ar nuo savo valdovo.

Krikščionių požiūriu, savižudybė buvo ypatingos nevilties išraiška, pasidavimas blogio jėgoms. Tad neatsitiktinai tam tikrus demoniškumo elementus galime išvelgti ir Margirio portrete, kurį nutapė energinga K. Schützo ranka. Anot jo, Margiris „didelis ir stiprus milžinas, nežmoniškai gynėsi, ir nusirito dar daug galvų, kol jis panoro atsisakyti savosios“¹⁵⁴. Ne mažiau kvapą gniaužia ir Margirio smūgis, smogtas savo žmonai, nuo kurio ji perplyšusi pusiau. Lotyniškame Vygando Marburgiečio tekste ji buvo „tik“ perverta kalaviju ar ietimi, ir šis epizodas yra kur kas tikroviškesnis nei smurto kupinas K. Schützo pateiktas paveikslas, kurio ikonografiniu atitikmeniu galėtume laikyti olandų dailininko Jeronimo Boscho (1450–1516) tapytas makabriškas scenas. Visuotinėje istorijoje galima rasti pavyzdžių, kad priešai būdavo perkertami pusiau. Štai vienas iš Pirmojo kryžiaus žygio (1096–1099) vadų Gotfrydas Buljonietis vieno susirėmimo metu pusiau perkirto turką kaip „svogūną“: viršutinė kūno dalis žnektelėjo žemėn, antra, vis dar besilaikanti balne, žirgo buvo nunešta pas savuosius¹⁵⁵. Tačiau kur kas dažniau pusiau perkertamo priešo motyvą sutinkame grožinėje literatūroje, riterių romanuose ir epuose. Užtenka paskaityti *Rolando giesmę*, kad pamatytum riterius, perkertančius saracėnus ir tuo pačiu smūgiu užmušančius jų žirgus, ir galėtum nujausti, kiek tokio didvyrio motyvas buvo paplitęs¹⁵⁶. Margiris skiriasi tik tuo, kad paprastai priešui rezervuotas „čempiono smūgis“ teko vargšei moteriškei.

Literatūrinis Margirio „apipavidalinimas“, kurį padarė K. Schützas, dar geriau išryškėja jo vartojamoje terminijoje. Autoriui Margiris buvo „didelis stiprus milžinas“. Lietuviškame vertime neatsispindi „rytietiškas“ Margirio koloritas, nes žodis „milžinas“ tik iš dalies perteikia vokiško *Heune* prasmę. Pasakęs ar išgirdęs „milžinas“, lietuvis net neįtars, kad tas milžinas gali būti *hunu*. *Heune*, šiandieninis *Hüne* – sąvoka, dažnai vartota pasakose, legendose ir Viduramžių historiografijoje; ji skirta milžiniško dydžio žmogui apibūdinti¹⁵⁷. Šiandieninėje vokiečių kalboje dar gyvas posakis *Ein*

¹⁵⁴ Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 220.

¹⁵⁵ J. Bradburry, *op. cit.*, p. 111.

¹⁵⁶ *Rolando giesmė. Nibelungų giesmė*, iš senosios prancūzų kalbos vertė V. Petrauskas, Vilnius, 1988, p. 61–62, 63–64.

¹⁵⁷ Nuoširdžiai dėkoju Arthurui Hermannui (Heidelberg) už šį paaiškinimą.

*Hüne von Gestalt*¹⁵⁸. Visai dėsninga ir tai, kad K. Schützo Margiris, kaip ir dera tikram *hunui*, savo žmoną perkirto *kardu* – grynai rytietišku ginklu.

Kaip jau minėjome, lotyniškame tekste nėra žinių apie tolesnį Margirio likimą išžudžius savo karius. O K. Schützas praneša, kad Margiris „persidūrė pilvą, kad iš ten išlindo žarnos, parkrito šalia žmonos ir išleido nelemtą dvasią“¹⁵⁹. Toks mirties vaizdavimas – tai ne kas kita kaip literatūrinė klišė. Antikos ir Viduramžių literatūros lobynas pateikia daugybę *tipiškos* nevidonų mirties pavyzdžių. Tokio įvaizdžio prototipu galime laikyti savižudžių savižudį – Judą Iskarijotą. Nuo pat pirmųjų pokristinių amžių krikščionys žinojo, kad Judas Iskarijotas iš nevilties pasikorė taip, kad jam trūko pilvas ir išlindo žarnos. Būtent tokia scena dažna ir Viduramžių meno kūrinuose, vaizduojančiuose „archetipinį“ savižudį.

Viduramžių Prūsijos istoriografijoje galima matyti panašių dalykų. Štai vienalaikiuose šaltiniuose kalbant apie prūsų vado Pipino nužudymą, pranešama, kad kryžiuočiai jį pakorė, o vėlesniuose šaltiniuose jis „nužudomas“ perpjovus jam pilvą ir ištraukus žarnas¹⁶⁰. Šie pavyzdžiai rodo, kad K. Schützo pateikiamas Margirio mirties vaizdas yra grynai literatūrinis.

D. *Schützo tekste esama Vygando Marburgiečio pasakojimo apie Pilėnus likučiu.* Nors K. Schützo tekste gausu amplifikacijų, jame išliko viena kita konkreti žinia, perimta iš Vygando Marburgiečio eiliuotosios kronikos. Pats vertingiausias dalykas, be jokios abejonės, yra pats Margiris. Jei K. Schützas nebūtų mums pranešęs, kad *Wigandus nennet yhn könig Marger*, praeities tyrėjai niekaip nebūtų galėję nustatyti, kas buvo Pilėnų gynybos organizatorius. Margirio vardas – tai žinia, kurios nėra lotyniškame jo kronikos vertime. Kronikos vertėjas jį bus paprasčiausiai praleidęs, kaip tai jam yra nutikę ir kitais atvejais¹⁶¹. O visos kitos žinios randamos vertime. Tai būtų žinia apie Brandenburgo, Hennenbergo ir Namiuro valdovus, žinia apie 4000 lietuvių, apie 100 žmonių nužudžiusią senutę, apie nužudytą Margirio žmoną. Reikia pabrėžti, kad šios žinios mums nepateikia nieko daugiau, ko jau nebūtų lotyniškame Vygando Marburgiečio kronikos epizode apie Pilėnus. Kartu reikia pažymėti ir tai, kad daugelio konkrečių duomenų, kurių yra lotyniškame vertime, K. Schützo tekste nebėra. Todėl jau dabar galime daryti vienareikšmę išvadą: istorinės konkretikos požiūriu K. Schützo pasakojimas smarkiai nusileidžia lotyniškam Vygando Marburgiečio tekstui.

¹⁵⁸ Taip pat žr. J. Grimm, W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1877, t. 4, d. 2, p. 1290–1291, 1942–1943.

¹⁵⁹ Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 220–221.

¹⁶⁰ Plg. *SRP*, t. 1: Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, p. 56, ir ten pat, t. 1: Die ältere Chronik von Oliva und die Schrifttaffeln von Oliva, p. 677.

¹⁶¹ S. Zonenberg, *op. cit.*, p. 37, 42.

E. *Vygando Marburgiečio lotyniškam tekstui joks kitas šaltinis negali prilygti nei išsamumu, nei tikslumu.* Vygandas Marburgietis nurodo tikslią Pilėnų apgulties datą – 1336 m. vasario 25 d. Šią dieną jis vadina *dominica Reminiscere*. Kitas jau minėtas, įvykiui vienalaikis šaltinis *Prūsijos istorijos santrauka* tą dieną vadina apaštalo šv. Motiejaus diena, o tai, kaip pastebėjo T. Hirschas, yra lygiavertis apibūdinimas, nes 1336 metai buvo keltiniai ir tais metais šios dvi šventės – antrasis Gavėnios sekmadienis ir šv. Motiejaus diena – sutapo¹⁶². Tai rodo, kad Vygandas Marburgietis, rašydamas savo kroniką XIV a. pabaigoje, dar rėmėsi patikimais ir autentiškais, turbūt tiek rašytiniais, tiek verbaliniais šaltiniais. Tokį pat ispūdį palieka ir kitos konkrečios, bet veikiausiai stereotipiškos žinios apie 200 riterių ar 4000 pagonių, subėgusių iš 4 žemių. Svarbu tai, kad jas patvirtina anksčiau aptarti, nuo 1336 m. įvykio laiko atžvilgiu nedaug nutolę šaltiniai: *Wolfenbüttelio kronikos* XVI a. nuoraše kalbama apie 200 brolių riterių; 4000 žuvusių pagonių minimi Jobo knygos parafrazėje. Vygando Marburgiečio minimą Trapėnų žemę ir jo kronikos vertimo perteikiamą Pilėnų pavadinimo variantą *Pillenen*¹⁶³ pakartoja Torūnės analų autorius: *terram Troppin et castrum Pileni*¹⁶⁴. Vygando Marburgiečio *Pillenen* identiški *Prūsijos istorijos santraukos* vartotam variantui *Pillenen*. Tai palyginus matyti: a) Vygandas Marburgietis naudojo tam tikras klišes, kurios savo ruožtu anaipol neneigia atpasakojamų įvykių autentiškumo; b) minėtų detalių atitikimas pateikia dar vieną įrodymą, kad Vygandas Marburgietis, pasakodamas apie Pilėnus, rėmėsi patikimais šaltiniais. Papildomos žinios, kurių pateikia tik Vygandas Marburgietis, taip pat iš esmės yra autentiškos, perimtos iš tuo metu dar gyvos žodinės tradicijos. Kalbėdamas apie ypač sukrečiantį senutės nusižudymą, Vygandas Marburgietis nurodė tokį verbalinį šaltinį – *ut ayunt*¹⁶⁵ – „kaip sako“ tie, kurie žinojo, ką kalba.

F. *Kasparo Schützo (laikina) pergalė prieš kritinę historiografiją.* Nustačius pagrindinius Pilėnų legendos genezės dėmenis – būtent tai, kad į lotynų kalbą išverstas Vygando Marburgiečio pasakojimas yra iš esmės patikimas, ir tai, kad XVI a. K. Schützas sukūrė literatūrinį požiūrių ypač išpūdingą kūrinių, turime rimtą pagrindą žavėtis pastarojo autoriaus istoriografiniu talentu, jo tapomų vaizdų įtaigumu, kuris net ir kritiškai nusiteikusius istorikus ilgam laikui buvo tarsi pakerejęs. Tuo laiku, t. y. XVI a. pabaigoje, K. Schützas tikrai buvo profesionaliai pasirengęs istoriko darbui, jo parengta *Historia Rerum Prussicarum* buvo pirmoji krašto istorija tikraja šio žodžio prasme¹⁶⁶. Jis kritiškai vertino savo pirmtakų Petro

¹⁶² SRP, t. 2: Die Chronik Wigands von Marburg, p. 488.

¹⁶³ Ten pat, p. 488. Tik pačioje aprašymo pabaigoje išnyra kiek kitokia forma „Polenen“, kurią T. Hirschas teisingai laikė klaidingai užrašyta (ten pat, p. 489, nuoroda nr. 254).

¹⁶⁴ Žr. nuoroda nr. 55.

¹⁶⁵ Ten pat, p. 489.

¹⁶⁶ N. Kersken, „Entwicklungslinien der Geschichtsschreibung Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit“, *Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdanken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa (Zeitschrift für Historische Forschung. Beiheft 29)*, Berlin, 2002, p. 27.

Dusburgiečio, Vygando Marburgiečio ir kt. autorių kronikas, nes, anot jo, jų autoriai, būdami dvasininkai (V. Marburgietis buvo pasaulietis!) tik trumpai ir blogai aprašė karo žygius¹⁶⁷. Toks „žiūrėjimas iš aukšto“ leido K. Schützui „taisyti“ kronikas taip, kaip mes regime Pilėnų atveju. Šio principo jis netaiko visur, kur papuola, bet, be Pilėnų, tokių atvejų yra ir daugiau¹⁶⁸. Šiuo požiūriu ypač įdomus yra K. Schützo pateikiamas išgalvotas Kęstučio bandymas rusų pirklių pagalba užimti Gdansko miestą¹⁶⁹. Toks pasakojimas gali būti įdomus ir patrauklus kaip nuotykių kupinas detektyvas, tačiau šaltinių kritikos požiūriu jis beveik nieko nepasako apie tuos tolimus laikus, apie kuriuos savo vaizduotės vedinas autorius tariasi kalbą. Tuo pat metu K. Schützas itin aukštai vertino dokumentinius šaltinius, chronologinį tikslumą ir kitus šiuolaikinės istoriografijos *sine qua non*. Tokios mintys XVI a. pabaigoje skambėjo ypač novatoriškai, o ir XIX a. darė dar didelį įspūdį vienam iš Prūsijos kritinės istoriografijos pradininkų M. Töppenui. Tačiau visi šie „šiuolaikiški“ K. Schützo postulatai, geriausiai atsispindėję jo pratarinėje, nebuvo tinkamai įgyvendinti jo didžiojo istoriografinio veikalo turinyje, kuris praktiškai reprezentuoja įprastą XVI a. kroniką¹⁷⁰. Geriausiu atveju K. Schützą galime laikyti kritinės istoriografijos šaukliu, bet ne jos atstovu. Jis nepralenkė laiko, nes, šių dienų supratimu, mokslinė istoriografija Vakarų Europos šalyse prasidėjo tik XVII a.¹⁷¹

Ko gero, net ir trumpa pažintis su K. Schützo veikalu būtų leidusi lietuvių istorikams jau kur kas seniau perprasti Pilėnų mįslę. Susipažinus su anksčiau rašiusių lietuvių istorikų mintimis apie Pilėnus, nesunku pajusti, kokią sunkią romantinių vaizdinių našta jie turėjo vilkti. Anksčiau ar vėliau ši našta turėjo pasiekti kritinę ribą, kurią peržengus prasideda tikrosios medievistikos valdos, kur ne tik šaltinių perskaitymas, bet ir *įsiskaitymas* į juos tampa esmine istorinio pažinimo sąlyga.

Šis straipsnis – tai bandymas per kritinės istorinės analizės retį persijoti patikimas, ne tokias patikimas ir visai nepatikimas žinias. Tik sudarius patikimų žinių sąrašą įmanoma moksliskai prasminga interpretacinė diskusija, į kurią tikslinga būtų įtraukti ir lyginamąją medžiagą iš tipologiškai artimų reiškinių, kurie laiko ar vietos atžvilgiu nuo XIV a. Lietuvos galėtų būti ir gerokai nutolę. 1336 m. Pilėnų įvykiai verti tokios diskusijos jau vien todėl, kad Viduramžių Lietuvos kontekste tai buvo nepaprastai tragiškas įvykis, kuriam modernioje lietuvių istorinėje vaizduotėje buvo lemta užimti ypatingą vietą. Išaiškinus, kad populiarusis Pilėnų įvaizdis iš esmės yra Naujųjų laikų mitologizacijos padarinys, nereikėtų vengti ir diskusijos apie modernio-

¹⁶⁷ K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, I. iiiv.

¹⁶⁸ Plg. S. Zonenberg, *op. cit.*, p. 46.

¹⁶⁹ K. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, p. 85–86.

¹⁷⁰ Plg. U. Arnold, *op. cit.*, p. 189–190.

¹⁷¹ A. Krawczyk, *Historiografia krytyczna. Formowanie się nowożytnej postawy naukowej w polskim piśmieniu historycznym XVII w.*, Lublin, 1994, p. 32–38.

sios lietuvių istorinės sąmonės antinomiją tarp to, kas europietiška, ir to, kas azijietiška.

Nė kiek neabejoju, kad ir toliau bus kuriami, skelbiami ir propaguojami tautiniai-romantiniai Pilėnų vaizdiniai. Mitų kūrėjai prieš istoriką mokslininką paprastai visada laimi. Tačiau akademinė istoriografija turi vykdyti savo misiją ir atskirti pseudomokslo pelus nuo mokslo grūdų. Tai įmanoma atlikti tik taikant visuotinai pripažintus mokslinės analizės metodus, kurių taisyklingas taikymas ir laiduoja istorinio tyrimo moksliskumą. Tikimės, kad akademinėje bendruomenėje tikėjimas XVI a. Prūsijos pseudokritiško istoriografo K. Schützo pramanais bus deramai įvertintas. Tikimės, kad išdėstyta argumentacija ir teiginiai leis perprasti Pilėnų tragediją gaubiančią miglą, kurios vienas nemaloniausių kvapų – savižudybės idealizavimas.

Išvados

1. Tyrimo metu išaiškėjo, kad didvyriškosios Pilėnų gynybos vaizdinys – tai lietuvių romantinės vaizduotės padarinys, įleidęs gilius šaknis į lietuvių istorinę sąmonę.

2. Lietuvių istorikų darbų, parašytų iki 2006 m., analizė parodė, kad Pilėnų istorijos kritiškam įvertinimui daugiausiai nusipelnė Adolfas Šapoka. Kai kurios jo taiklios išvalgos ir pastebėjimai iki šiol aktualūs, nors iki pat mūsų dienų jų tinkamai neišplėtojo nei pats jų autorius, nei vėliau šia tema rašę kiti lietuvių istorikai.

3. Šaltinių kritika leido atskirti patikimus ir nepatikimus pranešimus apie 1336 m. įvykius Pilėnuose. Patikimų šaltinių grupei priklauso XIV a. Prūsijos analai ir kronikos (*Prūsijos istorijos santrauka, Pelplino ir Prūsijos trumpieji analai, Wolfenbütelio kronika, Torūnės analai, Prūsijos trumpoji eiliuotoji kronika*), 1338 m. Jobo knygos parafrazė. Nors šie šaltiniai yra ankstyvi, jie perteikia lakonišką ir trafaretišką vaizdą, kuriuo remiantis negalima detaliau rekonstruoti įvykių. Tokią galimybę duoda tik XIV a. pabaigoje rašyta Vokiečių ordino heroldo Vygando Marburgiečio *Naujoji Prūsijos kronika*.

3. Ištyrus Vygando Marburgiečio kronikos teksto tradiciją (t. y. perdavimą ir išlikimą iki mūsų dienų), priėjome išvadą, kad rekonstruoti Pilėnų įvykius galima tik remiantis lotyniškuoju šios kronikos vertimu (originalus tekstas vokiečių kalba neišlikęs). Reikia pabrėžti, kad įmanoma tik dalinė šio įvykio rekonstrukcija, nes mes galime remtis tik vokiečių šaltiniais, o galimybė rasti naujų šaltinių praktiškai lygi nuliui. Nors ir niekad tiksliai nesužinosime, kokie buvo tikrieji Pilėnų gynėjų elgesio motyvai ir paskatos, vis dėlto manome, kad pagrindinius įvykių kontūrus galime atkurti pakankamai tiksliai.

4. 1336 m. Pilėnų įvykiai rodo, kad pilis buvo paimta dviem etapais. Išaiškėjo, kad dar net neprasidėjus tikrajai pilies apgulčiai, pilėnus apėmė masinė panika, greit peraugusi į tarpusavio žudynes ir savo susinešto turto naikinimą. Kilus kruvinam chaosui,

priešo kariams nesunkiai pavyko užimti papilį ir imtis tikrosios pilies apgulties, kurią gynė kunigaikštis Margiris ir jo kariai. Šiuo atveju taip pat tenka konstatuoti, kad pilies gynėjai palūžo neparodę rimtesnio pasipriešinimo: baimės pakirstas Margiris nužudė savo žmoną, o paskui išžudė savo karius, pasirinkusius savanorišką mirtį nuo savo vado rankos, bet ne nuo priešo kalavijo. Paties Margirio tolesnis likimas nežinomas.

5. Vygando Marburgiečio kronika – vėlyviausias patikimas šaltinis, kuriuo remdamiesi rašytojai ėmė kurti jiems priimtinesnį ir suprantamesnį didvyriškųjų Pilėnų vaizdinį ir taip sukūrė nepatikimų, antrinių šaltinių seriją. Nustatėme, kad lenkų kronikininkas Jonas Dlugošas (1415–1480) buvo pirmasis istorikas, prakalbęs apie narsiąją Pilėnų gynybą. J. Dlugošo pradėtą tradiciją tęsė kiti ankstyvųjų Naujųjų laikų istorikai, kol ji pasiekė savo „pilnatvę“ XVI a. pabaigos Prūsijos istoriko Kasparo Schützo veikale *Historia Rerum Prussicarum* (1592).

6. Kasparo Schützo teksto analizė parodė, kad jis nepateikia jokių kitų autentiškų detalių, išskyrus kunigaikščio Margirio vardą, kurių nebūtų iki mūsų dienų išlikusiame Vygando Marburgiečio kronikos vertime į lotynų kalbą. K. Schützo tekstas atsirado kaip Vygando Marburgiečio kronikos laisvas ir kūrybiškas perpasakojimas, atskleidžiantis ypatingus K. Schützo retorinius gebėjimus ir plačią erudiciją.

7. Anksčiau išdėstytos išvados mums leidžia atmesti akademinėje istorinėje literatūroje nuo XIX a. gyvuojančią mintį, kad K. Schützo pasakojimas esąs autentiška Vygando Marburgiečio kronikos ištrauka ar fragmentas. K. Schützo (laikina) pergalė prieš kritinę istoriografiją pasibaigė.

PRIEDAS

Kasparo Schützo pasakojimas apie Pilėnus

Keletas įvadinių pastabų

Šiame priede pateikiamas originalus K. Schützo pasakojimo apie Pilėnus tekstas, paimtas iš jo veikalo *Historia Rerum Prussicarum* pirmojo, 1592 m., leidimo. Šis jo veikalo fragmentas dar nebuvo skelbtas. *Scriptores Rerum Prussicarum* (t. 2, p. 489–490) pateikiama K. Schützo veikalo ištrauka yra paimta iš vėlesnio, 1599 m., leidimo. Pastarasis leidimas nusileidžia pirmajam tuo, kad jame gana gausu klaidų, dėl kurių kartais sunku suprasti ir patį tekstą. Savo ruožtu *Scriptores Rerum Prussicarum* paskelbtame tekste esama tokių klaidų, kokių nėra 1599 m. leidime. Lietuviško vertimo fragmentas „Kai jie galėjo gelbėti“ rodo, kad vertėjas nesirėmė nei 1592 m., nei 1599 m. tekstu, bet *Scriptores Rerum Prussicarum* paskelbtu tekstu, kuris šioje

konkrečioje vietoje defektuotas. Dėl šių priežasčių manome esant tikslinga paskelbti šį priedą.

Be to, kadangi šiame straipsnyje K. Schützo pasakojimui apie Pilėnus skirta itin daug dėmesio, norime pateikti atlikto tyrimo rezultatus, kurie leis vaizdžiai perteikti K. Schützo pateikto pasakojimo struktūrą.

Aiškinamieji ženklai

- paprastu šriftu perteikiamas K. Schützo autorinis, jo paties sugalvotas, tekstas.
- kursyvu perteikiamas Vygando Marburgiečio tekstas, kurį varijuoja K. Schützas.
- riebiu šriftu perteikiami originalaus Vygando Marburgiečio teksto likučiai, esantys K. Schützo pasakojime apie Pilėnus.

Santrumpos

HRP. 1592 – C. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1592*, l. 77r–77v.

HRP. 1599 – C. Schütz, *Historia Rerum Prussicarum 1599*, p. 68–69.

SRP. 2 – *Scriptores Rerum Prussicarum*, parengė T. Hirsch, t. 2, p. 489–490.

PUBLIKACIJOS ŠALTINIS

Historia Rerum Prussicarum, das ist warhaffte und eigentliche Beschreibung des Lande Preüssen, jrer Gelegenheit, Namen und Teilunge von del eltesten Königen an, derselben Regierung und Heidnischer Aufopfferung, auch vom Ursprung des Deutschen Ordens und was sich bey eins jeglichen Hohmeisters Leben und regierung zugetragen hat, vom ersten bis zum letzten, darinnen auch die Ankunfft und Erbauung der königlicher Stad Dantzig, und wie sie von Jaren zugenommen, fleissig und mit allen Ömbständen beschrieben und angezeigt wird, aus bewerter Schriften, Historien und Recessen, zusammengetragen und beschrieben durch M. Caspar Schützen, der Stad Dantzig Secretarium, bedruckt zu Zerbst durch BonaventurSchmid, Anno M.D.XCII, l. 77r–77v.

TEKSTAS

l. 77r

1336. Zug auff
Littawen.

¹DA DIE CREUTZHERREN VERMERCKTEN, DAS SIE AUS POLEN¹ nichts feindliches sich zu befahren, vnd gleichwol mitler weil widerumb nicht geringe hülfte aus Deutsch- vnd andernlanden von Fürsten, Herren, Adel, vnd Pilgrim ins Land bekommen, die gegen die Heiden vnd vnghaubigen fürnemlich zu streiten sich devo-

tieret vnd verlobet hatten, vnter denen die fürnemesten waren *ein Marggraue von Brandenburg, ein Graue von Hennenberg, vnd ein graue aus Franckreich, von Namurs*, derer rechte namen durch die nachlessigen Scribenten vergessen, so beriete sich der Hohmeister, mit seiner gantzen macht vnd seinen hülfsgenossen, in Littawen einen Heerzug zu tuhen, darzu sich jederman gefast, vnd rüstig machte gegen den angehenden Monat Aprilis **am Sontage Reminiscere belegeten sie die Festunge Pullen, oder Pilleuen**, stürmeten dieselb, mit aller macht etliche Tagelang an einander. Die Littawen wehreten sich manlich, *deren bey vier tausend darinnen waren*, die Waffen vnd Schwert führten, *vnd waren von allen orten aus der Nachbarschafft*, da sie der Brüder anzug vernamen, mit Weib, Kind, Viehe, Haab vnd Gut, da hinein in gute gewarsam geflogen. || l. 77v.

Des Ordens Volck war der Beute begierig, darümb sie alle Menschliche vnd mögliche Macht anwendeten die Festunge zu ersteigen, dakegen die Littawen sich entschlossen, ehe das eusserste zu erwarten, als die Festunge aufgeben, vnd den feinden in die hende kommen, sonderlich der Religion halber, die jhnen so gantz widrig war, dasz sie den Tod viel leichter achteten, wie sie es dann diszmal in der that gantz unmenschlicher weise dartheten, vnd erweiseten. Dann da sie merckten, dasz sie sich lenger nicht halten kundten, vnd jhre Polwerg vnd Wehren durch stetig vnaufhörlich stürmen albereit durchbrochen, vnd an etlichen örten fast nieder geworffen, da zündeten sie ein grosses Feuer an, warffen alle Haab vnd Gut darein, folgig erwürgeten sie Weib und Kind, wurffen sie ins Feuer, darnach mordeten sie sich vnter einander, der mehrer theil hielten jhrem Obersten (Wigandus nennet jhn **König Marger**) die Helse dar, dasz er einen nach dem andern abhiebe. Wigandus schreibet auch, dasz da **eine alte Heidinne** gewesen sey, welche **mit einer Axt vber hundert Manne**, die gutwillig den Todt von jr empfiengen, **entleibet, vnd sich selbst zu letzt**, da der Feind eingebrochen, *mit derselben Axt den Kopff zerspalten habe*. Disz schreckliche Spectakel kunte die Ordensbrüder den mehrern theil wol sehen, vnd nicht one Threnen, vnd grossen Jammer, darümb jhr Volck desto mehr eileten, dasz sie noch den rest vom Feuer vnd Schwerdt erreten möchten. Da sie aber der ²Festunge² mechtig, war allein der Oberste mit seinen Dienern noch vbrig, die sich noch eine gute weil aus einem fortel dapffer wehreten, deren auch die meisten erschlagen, vnd wenig sich gefangen ergaben. Der Oberste ³Marger³, als ein grosser starcker Heune, thet vnmenschliche Kegenwehr, vnd kostete noch manchen Kopff, ehe dann er den seinen dahinden lassen wolte. Jns letzte, da er nicht mehr vermochte, *sprang er eilend zu einem finstern Keller, oder Speluncken, da er sein Weib verstecket hatte, die hieb er* mit dem Sebel in einem streich von einander, darnach schlug er sich selbst mit demselben Gewehr in den Bauch, dasz die Darmen hernach folgeten, fiel also nebenst der Frawen Danidder, vnd gab den vnseligen Geist auff. *Die Festunge ward verbrent, in Grund gebrochen, vnd gleichs der Erden geschleiffet*. Also

zog des Ordens Volck wider in Preußen mit mehr Wunden, als Beute beladen, ausserhalb des Viehes, dessen die vnsinnigen Leute mehr, als jhrer eigenen Leibe verschonet hatten.

¹⁻¹ – 1592 m. leidime šis fragmentas perteiktas minuskula ir riebiu šriftu.

²⁻² – *HRP*. 1592: Festunge. *HRP*. 1599, p. 69: Festunge. *SRP*. 2, p. 489: rettung.

³⁻³ – Šiuo metu jau neįmanoma nustatyti, kiek kartų originaliame Vygando Marburgiečio tekste buvo minimas Margirio vardas, tad šioje vietoje jį laikome originalo likučiu remdamiesi tuo, kad K. Schützas anksčiau pateikė tokį pat vardą.

Pilėnai Castle and Duke Margiris in 1336: Facts and Fiction

Darius Baronas

Summary

This paper is devoted to the study of the story of Duke Margiris and the defence of Pilėnai castle in 1336, a theme which in Lithuanian popular imagination came to be viewed as one of the most heroic examples of Lithuanian bravery. The popular story has it that when, after prolonged and bloody resistance, the defenders of the castle were no longer able to hold out against the overwhelming forces of the Teutonic Order and its supporters, they set the castle and all their property on fire and then committed mass suicide in order to escape slavery. The moral of the story is meant to convey the message about how heroic Lithuanians of old days were in defending their motherland and freedom. Following a critical investigation into the related sources and after having come to grips with the received wisdom of Lithuanian historiography, it became clear that such an image is highly spurious and steeped in romantic imagination, which up to now is one of the most enduring traits of Lithuanian self-perception.

As early as 1936 there were attempts at critical engagement with this story, notably by the Lithuanian historian, Adolfas Šapoka, but they proved to have been only the first steps which failed to reveal the true character of the story by removing the subsequent layers of historiographical and literary works which came to be heaped upon the story from the fifteenth century onwards. This line of reasoning could not be developed further in Soviet Lithuania as this story was exploited in perpetuating the image of blood-stained Teutonic knights (a Western foe *par excellence*, as it were) who used to be set in sharp contrast with freedom-loving Lithuanians. Only as late as 2006 the first real steps in critical evaluation of the story were

taken. Earlier historiography was strongly indebted to the view of 19th-century Prussian historians such as Max Töppen and Theodor Hirsch, whose opinion about the reliability of the Latin version of the chronicle of Wigand of Marburg was rather skeptical, if not hypercritical. This position induced these scholars to give much credit to the Pilėnai story, as it is presented in the pages of 16th-century Prussian historian Kaspar Schütz (†1594). The latter scholar was the last to have exploited the Wigand chronicle in its original German version, which is no longer extant. It must be stressed that not so long ago the 15th-century Latin version of the said chronicle received a rehabilitation from the pen of the Polish historian, Sławomir Zonenberg (1994) whose research has shown that this version, despite obvious flaws, contains almost the entire text of the original chronicle, not only part of it, as was earlier generally assumed. Despite his keen observations, in the particular case of Pilėnai, S. Zonenberg also seems to have adhered to the traditional view which favours the text of K. Schütz at the expense of the extant Latin text of Wigand of Marburg.

Close reading into the story as it is represented in the Latin version has revealed a totally different picture from that of K. Schütz and those who followed in his steps. It reveals that the inmates of the castle became panic-stricken on sighting the approaching enemy forces and even before the siege began they despaired and lost confidence in their being able to defend it. Then bloody chaos broke out with mutual killing and destruction of property. Some of the mounted warriors rode out from the castle and sought to make their way through the ranks of attacking crusaders, which was not so successful at all. Thus the suburb of the castle was taken as if *en route* before the siege of the proper castle began. The operation of siege engines caused Duke Margiris to lose heart with the result that he was moved to kill his wife and his warriors who voluntarily accepted death at the hands of their lord. The further fate of Duke Margiris is unknown (his colourful suicide happens to be the literary invention of a much later date). One of the most striking features in this story is the total lack of active resistance on the part of the Lithuanians. Quite the contrary is the picture starting with the account of the Polish chronicler Jan Długosz (1415–1480), who allowed the *first* signs of Lithuanian active resistance to come to the fore. The full-fledged story of the defence of Pilėnai is depicted most graphically by the said K. Schütz, whose account is strongly indebted to the rhetorical tradition of early-modern historiography. A comparison between the Latin version of Wigand of Marburg and the story by K. Schütz resulted in several conclusions allowing us to advance following observations: a) the latter text cannot be judged as an excerpt from the original text of Wigand of Marburg; b) the Schütz text is the result of free and creative reworking of the Wigand text by K. Schütz; c) the Schütz text is made up mostly of amplifications adduced by K. Schütz himself; d) there are some remains of the original text of Wigand in the text produced by K. Schütz, but, except for the very

name of Margiris, they do not provide us with anything that would not be present in the extant Latin version; e) the Latin version by Wigand has no match in any other source in terms of its exhaustiveness and precision; f) K. Schütz must be credited with producing a really impressive picture which has enthralled even many a critical historian. Deep irony must also be viewed in the fact that this most unusual defence of Pilėnai castle was taken as exemplary of the way the Lithuanians defended their motherland in their wars with the Teutonic knights.

The appendix of the paper contains the text of the story of the Pilėnai castle taken from the first edition of *Historia Rerum Prussicarum* by K. Schütz (1592). The text produced by means of K. Schütz's imagination is rendered in plain script; the text of Wigand of Marburg, which was reworked by K. Schütz, is produced in italics; the remains of the original text of Wigand of Marburg are rendered in bold script.